

---

katsaus

KARI E. TURUNEN	3	Arvovalta ja publikaanit
MARKKU KÄPYLÄ	5	Ihminen, luonto ja ympäristöetiikka
UNTO TÄHTINEN	12	Kuolemanjälkeinen elämä hindulaisuudessa
ARVI TUOMI	16	Totuuden pitkät jäljet
VAPPU TAIPALE OUTI HOVATTA	20	Kuka on isä tai äiti?
KALEVI SUOMELA LIEKKI LEHTISALO TARU TÖRRÖNEN	24	Jääkö sivistys koulutuksen jalkoihin?
LIISA KIESILÄINEN	26	Eräs koulutusprosessi Kriittisessä korkeakoulussa
EIJA MINKKINEN	29	Runoja
MARKKU GRAAE	30	luovuuden tutkija
EINO HEIKKINEN	33	Terveysrikolliset

---

5 · 1988

KRIITTINEN KORKEAKOULU

---

katsaus

---

28. vuosikerta

- JULKAISIJA** *Kriittinen korkeakoulu ry.*
- TOIMISTO** *Kasarmikatu 19, 00130 Helsinki*
Avoimna 9—16
Puhelin 624 977
Postisiirtotili 715 56-0
- TOIMITTAJAT** *Kari E. Turunen, päätoimittaja*
Asta Haapalainen, toimitussihteeri
Sini Piippo, toimittaja
- TILAUKSET** *95 mk/vuosi, 6 numeroa vuodessa*
- IRTONUMEROT** *19 mk, Kriittisen korkeakoulun toimisto,*
Akateeminen kirjakauppa, Porthanian paperikauppa, Suomalainen
Kirjakauppa, Kampus-kirja, Jyväskylä.
- ILMOITUKSET** *1/1 sivua 900 mk, 1/2 sivua 500 mk, 1/4 sivua 300 mk*
- PAINO** *Painotalo MIKTOR Helsinki*

KRIITTINEN KORKEAKOULU on vuonna 1968 perustettu yksityinen valtion tuella toimiva kulttuurikeskus, joka

- *tarjoaa virikkeitä kaikille aikamme ongelmista kiinnostuneille*
- *antaa uusia näkökulmia todellisuuden ymmärtämiseen*
- *järjestää tilaisuuksia eri aatteiden, oppien ja mielipiteiden kohtaamiselle*
- *tarjoaa kiinnostuneille mahdollisuuksia itsensä kehittämiseen.*

SIHTEERISTÖ *Esko Paakkola (yleissuunnittelu)*
Asta Haapalainen (tiedotus ja Inhimillisen kasvun seminaari)
Liisa Kiesiläinen (kasvatuskulttuuriprojekti)
Terttu Lemström (toimisto ja Inhimillisen kasvun seminaari)
Sini Piippo (ohjelmatoiminta ja kolumnipalvelu)
Erkki Pirtola (kuvataidekoulu)
Keijo Tahkokallio (sapattikoulutus)

JOHTOKUNTA *Johtaja Tapani Sihvola (puheenjohtaja), filosofian lisensiaatti*
Markku Graae, professori Eino Heikkinen, kasvatustieteen kandidaatti
Kauko Komulainen, professori Erkki Lähde, kirjailija Matti Paavilainen,
dosentti Singa Sandelin, lääketieteen lisensiaatti Helinä Siikala,
yhteiskuntatieteiden lisensiaatti Kari E. Turunen, professori Reijo Wilenius

Kriittisen korkeakoulun jäsenmaksu 40 mk/vuosi, ainaisjäsenmaksu 400 mk.

Katsaus on Aikakauslehtien liiton jäsen.

Katsauksen artikkelien osittainen lainaaminen on sallittua, mikäli lähde mainitaan.

ARVOVALTA JA PUBLIKAANIT

Toistuvasti — maailmalla liikkueensa — törmää ilmiöön, joka on hyvin tavallinen, mutta joka kuitenkin hämmentää joka kerta. Tuo ilmiö on arvovalta. Se on usein erittäin raskas kohdattavaksi, koska se ei ole erityisen keskustelualtis. Sitä kai olisi analysoitava joskus tarkemmin.

Arvo ja valta

Ihmisten maailmassa joitakin asioita pidetään arvokkaina. Näin varmasti pitää olla. Ihmiset jopa kiivailevat siitä, mikä heidän mielestään on arvokasta. Ihmisen elämä on arvokkaiksi koettujen asioiden tavoittelua ja niiden puolesta puhumista. Tosin emme useinkaan ole kovin tietoisia siitä, mitä tai miksi jotain arvostamme. Eiköhän aidosti avokkaitakin asioita ole myös olemassa, ja niille on osoitettava kunnioitusta.

Valta on taas jotain, joka leviää massaisena ympäristöön, pyrkii pitämään asiat tietyssä muotissa tai saattamaan ne tietyyn muottiin. Yhteiskunta rakentuu valmiista aineellisista, sosiaalisista ja aatteellisista muoteista, joihin ihmisillä on kiusausta sovitautua. Se johtuu siitä, että nämä muotit lupaavat arvovaltaa. Monia tehtäviä tuskin tavoiteltaisiin, jos niissä ei eläisi arvovallan hohtoa.

Arvovaltaa tarkkailtaessa olisikin tutkittava, missä määrin siinä on arvoa ja missä määrin valtaa. Mielellään kunnioittaa sellaista, jonka näkee ja ymmärtää arvokkaaksi. Tällöin ei välttämättä esiinnykään vallan tuntua, ei vallassa pysymisen ja vallan ylläpitämisen painetta. Toinen ääripää on se, että on pelkkää — joskus enää pelkkää — valtaa, joka leviää tukahduttavana ympäristöön. Käytännössä ihmisissä ja yhteisöissä esiintyy jokin sekoitus arvoa ja valtaa.

Järjestelmän osaksi asettuminen, valtaan liittyminen, tukahduttaa nimenomaan yksilön oman ajattelun, koska ilman sopeutumista ei voi olla vallassa. Tukahtuminen pöhöttää ihmistä usein sekä aineellisesti että henkisesti lamaannuttaen luovia voimia. Tämä on inhimillistä, koska yksilö on asettanut itsensä hoitamaan järjestelmää eikä näe useinkaan elämälleen muuta mahdollisuutta. Tällaiset ilmiöt ovat lisäksi syvästi tiedottomia, joten niihin ei kiinnitetä — eikä halutakaan — kiinnittää huomiota.

Arvovallasta vapautuminen

Arvovalta muistuttaa toista ilmiötä, diktatuuria. Diktatuuri voi joissakin tilanteissa saada aikaan hyvää; siihenkään ei voi suhtautua mustavalkoisesti, se voi olla arvokkaiden asioiden edistäjä. Kuitenkin diktatuurissa on aina riskinsä ja usein diktatuurit ovat monella tavalla haitallisia yksilöille ja yhteisöjen kehitykselle.

Sama koskee arvovaltaa. Arvovallalla voidaan edistää joitakin arvokkaita asioita ja useimmat arvovaltaiset järjestelmät ovat syntyneet juuri arvokkaiden asioiden edistämiseksi. Mutta arvovallalla on riskinsä ja uhkansa, sekä yksilöiden että järjestelmien edistymisen kannalta. Arvovalta, niin kuin diktatuurikin, on salakavala persoonallisuuden turmelija; se antaa voimaa, mutta sitoo.

Niin kuin diktatuureista, niin arvovallastakin olisi pyrittävä pois, jottei tukahduttavia voimia kietoutuisi yksilöihin ja yhteisöihin. Mutta niin kuin diktaattorin on vaikea luopua vallasta, niin meidän on vaikea luopua arvovallasta, koska se on usein ainoa, minkä yksilö näkee tärkeäksi identiteetilleen. Arvokkaan kanssa on vapaampaa elää kuin vallan kanssa; se ei tyrehdytä keskustelua ja luovuutta. Useat pelkäävät harrastaa muuta kuin arvovaltaista.

Publikaanit

Aina esiintyy kuitenkin myös vallattomia ihmisiä. Heistä ei tiedä, edistävätkö he arvokkaita asioita vai eivät. Useimmat ovat varmasti jollakin hyvin arvottomalla asialla. Joka tapauksessa he ovat kiusallisia arvovallan kannalta. Arvovalta ei seurustele heidän kanssaan. Arvovalta tavallaan luokittelee heidät publikaaneiksi. Kokemukseni mukaan ehkä arinta joukkoa arvovallan suhteen ovat tutkijat ja tiedemiehet. Muualla tuskin tapaa niin valtavaa pelkoa ja hikoilua suhteessa kolleegoihin ja maagiseen tiedeyhteisöön.

Publikaanit ovat kuitenkin aina keskuudessamme ja askaroivat vallattomia asioita, mutta eivät aina arvottomia. Vallat vaihtuvat ja koskaan ei tiedetä, kuka joutuu publikaaniksi. Kun Herra on antanut meille paremman osan, niin toivon mukaan hän myös varjelee meitä tältä kohtalolta.

Maailman tunnetuin publikaani

Eräs tunnettu hahmo Nasaretista kulki aikoinaan omaa tietään juudasten maassa. Hän ilmeisesti edusti jotain arvokasta, koska hänestä tuli niin kuuluisa, että hänestä vieläkin tehdään elokuvia. Hänellä on epäilty olleen kiusauksia, mutta ilmeisesti hän kesti ne miehuullisesti. Seksuaaliset kiusaukset lienevät olleen vähäisimmästä päästä. Ainakaan arvovallan kiusauksiin hän ei ilmeisesti lainkaan langennut, vaikka hänen sanotaan nyt olevan Voiman oikealla puolella.

Hän seuraa omaa tietänsä ja hermostutti vallat. Hänet yritettiin saattaa pois päiviltä ja lopulta siinä onnistuttiinkin. Meistä kenestäkään ei ole tässä suhteessa hänen veroisekseen, vaikka meitä on kehoitettu seuraamaan häntä. Kukapa uskaltaisikaan lähteä siihen suuntaan? Jos joku tekisi sen meidän päivinämme, hän joutuisi varmaan vaikeuksiin piispojen, maaherrojen ja yliopiston kanslereiden kanssa.

Mutta leikki sikseen, arvovalta on meille kaikille vaikea pala. Kukaan ei tiedä, mikä asialla lopulta on.

Markku Käpylä
dosentti
Jyväskylä

Ihminen, luonto ja ympäristöetiikka

Ihmisen ja luonnon välistä suhdetta voidaan tarkastella hyvin monesta eri näkökulmasta, esim. psykologisesta, taiteellisesta, uskonnollisesta ja taloudellisesta. Tämä kirjoitus tarkastelee tätä suhdetta lähinnä ekologian kannalta.

Tekniikan kehitys on antanut ihmiselle mahdollisuuden hallita muuta luontoa hyvin pitkälle. Maailmankuvamme ja arvomaailmamme määräävät, miten teknistä mahtiamme käytämme. Siksi tarkastelen tässä kirjoituksessa myös maailmankuvan ja arvojen ekologisia vaikutuksia. On hätkähdyttävää todeta, että hyvinä ja arvokkaina pitämämme inhimilliset arvot saattavatkin olla seurauksiltaan pahoja ja vaarantaa elämän jatkuvuuden maapallolla.

Ihmisen ekologia

Ihmisen ekologian varhaiset kehittäjät olivat sosiologeja (Bybee 1984, Hawley 1986). Termi mainittiin ensi kerran vuonna 1921 eräässä sosiologian oppikirjassa. Kokoavina käsitteinä heillä olivat Darwinin ajatukset kilpailusta ja luonnonvalinnasta. Ihmisen ekologian tehtävänä oli tutkia ihmispopulaatioiden levinneisyyttä, kasvua, leviämistä, ympäristön resurssien käyttöä ja sopeutumista erilaisiin olosuhtisiin varsin samasta näkökulmasta kuin tutkittiin eläimiä ja kasveja. Populaatioiden ja yksilöiden välinen kilpailu oli tärkeä viitekehys. Varhainen ihmisen ekologian tutkimus sai vaikutteita erityisesti kasviekologiasta (Hawley 1986). Ihmisyhteisöllä niin kuin kasviyhdykskunnallakin on temporaalinen ja spatiaalinen rakenne, joka heijastaa vaikuttavia prosesseja. Nämä prosessit ovat vuorovaikutusta ympäristön kanssa. Ihmisillä ympäristö voidaan jakaa luonnonympäristöön ja sosioekonomiseen ympäristöön. Sopeutuminen erilaisiin ympäristöihin tai ympäristön muutoksiin näkyy ihmisyhteisön rakenteen muutoksina, kuten kasveilla ja eläimilläkin. Sittemmin ihmisen ekologinen näkökulma on levinnyt lähes kaikkiin sosiaalitieteisiin ja mm. historian tutkimuksessa se on korostunut viime vuosina. Eräs uudehko perusteellinen teos tarkastelee uskontoja ekologisesta näkökulmasta ja toteaa niiden merkittävän roolin ympäristöön sopeutumisessa (Reynolds & Tanner 1983). Kirjan johtopäätös on lähinnä se, että ympäristö muokkaa uskontoja ja että uskonnoilla on adaptiivinen merkitys ihmisen ekologiassa.

Bioekologian ja ihmisen ekologian välillä oli mutualistinen suhde alusta alkaen. Ihmisen ekologia sai teoreettisen viitekehyksen bioekologiasta. Bioekologia puolestaan lainasi merittävän osan käsitteistöstään sosiaalilitieteiltä (mm. yhteisö, dominanssi, sukkesio). Populaatioekologian menetelmätkin ovat pääosin väestötieteestä peräisin. Tätä taustaa vasten tuntuu ehkä hieman yllättävältä biologien puuttuminen lähes tyystin ihmisen ekologian varhaisesta kehittämisestä. Nämä tieteenhaarat alkoivat kulkea liiksi erilleen. Siksi hedelmällistä vuoropuhelua bioekologioiden ja sosiologisesti orientoituneiden ihmisen ekologien välillä ei juuri ollut.

Ihmisen ekologian uusi nousukausi alkoi 1960-luvulla ympäristöongelmien tullessa tärkeäksi keskustelun kohteeksi. Rachel Carsonin kirja "Äänetön kevät" vuodelta 1962 ravisutti maailmaa. Ihmisen ja luonnon välinen konflikti tuli ilmeiseksi. Olen itsekin elänyt tämän ajan ja lukenut tuon kirjan heti tuoreeltaan. Tuskin kukaan olisi silloin uskonut, että Rachel Carsonin kauhukuvat todella ovat nykypäivän todellisuutta. Parissa vuosikymmenessä on tapahtunut merkittävä muutos ympäristöasenteissamme. Nyt ympäristöongelmat otetaan vakavasti.

Carsonin kirjan jälkeen ilmestyi lukuisia merkittäviä ympäristöongelmia käsitteleviä kirjoja. Nyt biologeilla oli keskeinen osa niiden kirjoittajissa. Kymmenen vuotta "Äänetömän kevään" jälkeen ilmestyi jälleen hyvin suurta huomiota saanut kirja, ns. Roman klubin teos "Kasvun rajat" (Meadows ym. 1972). Siinä todistettiin sellainen itsesääntely, että rajatonta taloudellista kasvua ei voi olla rajallisessa tilassa. "Kasvun rajat" oli merkittävä uusi aluevaltaus siinä suhteessa, että siinä käytettiin tietokonemalleja (skenaarioita) maailman kehityksen tutkimiseksi. Maailman tilaa ja kehitystä arvioivia raportteja on sen jälkeen ilmestynyt lukuisia. Tämän raporttisarjan viimeisin tulos on viime vuonna ilmestynyt ns. Brundtlandin komission raportti (Anon. 1987), joka on suomennettu nimellä "Yhteinen tulevaisuutemme".

Ihmisen ekologiaa ei liene syytä ymmärtää erillisenä tieteenalana. Se on näkökulma, joka yhdistää biotieteet ja sosiaalitieteet ja

painottaa kokonaisuuksien hallintaa (Hawley 1986). Ympäristöongelmien syyt ovat hyvin monimutkaiset ja niiden ratkaiseminen edellyttää syvällistä kokonaisnäkemystä ihmisen ja luonnon välisistä suhteista ja erityisesti niiden ongelmakohtista.

Metafyysiset käsitykset ihmisen paikasta luonnossa

Metafyysinen käsityksemme maailmasta ja ihmisen osasta siinä määrää pitkälti, millaiseksi ihmisen ja luonnon suhde käytännössä muotoutuu. Tarkastelen seuraavaksi lyhyesti näitä käsityksiä Tayloria (1986) mukaillen.

Lähes kaikki ajattelumme lähtee siitä, että ihminen on luonnon yläpuolella. Maailmankuvamme on antroposentrisesti vinoutunut. Klassisessa kreikkalaisessa filosofiassa ihmistä pidettiin eläintä arvokkaampana ja sama tilanne on lähes koko länsimaaisessa ajattelussa. Tätä näkökantaa pidetään itsesääntelyinä, eikä sitä yleensä perustella.

Erityisesti keskiajalla, mutta voimakkaasti vielä nykyisinkin vaikuttaa käsitys hierarkisesta maailmanjärjestyksestä, jossa kaikki on järjestetty sisäisen arvonsa mukaisesti: Jumala — enkelit — ihminen — eläimet — kasvit — pelkkä aine. Vuosisatoja tämä oli kristillisen maailmankuvan ydin. Jumala ja maailma yhdessä muodostivat hierarkisen kokonaisuuden. Enkelit ovat puhtaasti henkisiä (spirituaalisia) olentoja. Ihmiset ovat enkelten ja eläinten väliltä. Heillä on kuolematon sielu kuten enkeleillä, mutta materiaallinen ruumis kuten eläimillä. Itse Jumala on antanut ihmiselle erikoisaseman muun luomakunnan yläpuolella ja oikeuden hallita muuta luomakuntaa. Hänellä on moraalinen oikeus edistää omaa hyväänsä alistamalla muita lajeja. Tämän antroposentrisen etiikan perusteet on selkeästi ilmaistu Raamatun alussa 1. Mooseksen kirjassa.

Jumala ajatellaan absoluuttisena täydellisyytenä ja hyvyytenä. Jumala on rakastava, oikeudenmukainen ja armelias. Jumala ei ole

kuitenkaan hyvä ja oikeudenmukainen eläinten ja kasvien kannalta, jos edellä esitetty hierarkia pitäisi paikkansa. Jumala olisi niille epäoikeudenmukainen. Tässä on paha ristiriita sen ajatuksen kanssa, että Jumalan rakkaus on täydellinen kaikkia hänen luotujaan kohtaan.

Kolmas länsimaisessa ajattelussa voimakkaasti vaikuttanut ajatus, jolla perustellaan ihmisen ylemmyyttä luomakunnassa, on sielun (mielen) ja ruumiin dualismi. Ihmisellä on sielu ja ruumis, eläimillä ja kasveilla vain ruumis. Tämän ajattelutavan mukaan eläimet ja kasvit eivät olennaisesti eroa elottomasta aineesta. Että ne ovat eläviä, tarkoittaa vain, että niissä tapahtuu monimutkaisia fysiokemiallisia prosesseja. Ihmisen ja muun eläinkunnan välissä on tämän ajattelun mukaan ylittämätön juopa.

Nykyään useimmat filosofit ovat hylänneet ajatuksen erillisestä ei-fysikaalisesta sielusta eli mielestä. Teologia lienee tämän ajattelun viimeisiä turvapaikkoja. Myös uusi biologinen tieto on purkanut raja-aitaa ihmisen ja eläinten väliltä. Kehittyneillä nisäkkäillä on useimmat mielen ominaisuudet. Ne tuntevat kipua, mielihyvää ja lukuisia muita tunteita, myös kiintymystä ja huolta lajitovereistaan. Niillä on alkeellista ajattelukykyä ja kyky kommunikoida keskenään. Moraalia on pidetty hyvin selkeästi vain ihmisen ominaisuutena. Kuitenkin kehittyneimmillä nisäkkäillä, kuten valailla, norsuilla ja ihmisapinoilla lienee alkeellista moraalia (Taylor 1986, s. 15). Kun tähän lisää rakenteen ja fysiologian hyvin pitkälle menevän samankaltaisuuden sekä tiedot evoluutiosta ja perinnöllisyydestä, tullaan johtopäätökseen, että erot ihmisten ja eläinten välillä ovat aste-eroja. Erot eivät ole laadullisia, eikä ihmisten ja eläinten välille voi ainakaan kuvitella sellaista ylittämätöntä metafysistä kuilua kuin aikaisemmin ajateltiin.

Paul Taylor (1986) tähdentää voimakkaasti kaikkien lajien tasa-arvoa eettisen ajattelun perustana. Hänen mukaansa ihmisen ylemyys on rationaalisesti mahdoton perustella. Jos ihmiset olisivat muita eliöitä arvokkaampia, tästä seuraisi, että konfliktitilanteissa ihmisen etu aina voittais. Tämä oikeuttaisi nykyisen säälimättömän luonnon

riiston. Melko yleisesti ajatellaan, että mitä kehittyneempi eliö, sitä suurempi on sen arvo. Tätä suuntausta edustaa mm. Louis G. Lombardi (1983). Hieman samansuuntaiseen tulokseen johtaa Skolimowskin (1984) evoluutiokeskeinen etiikka. Hän näkee evoluution ainen henkistymisprosessina (transsendoitumisprosessina), jossa ihmisen pyhyys tai suorastaan jumalallisuus perustellaan sillä, että hän on evoluution toistaiseksi korkeimman saavutuksen säilytysastia. "Ihmisen ainutlaatuisuus on kallisarvoisempaa kuin hytysten ainutlaatuisuus" (s. 93). Skolimowski puolestaan on saanut paljon vaikutteita Pierre Teilhard de Chardinin (1963) ajatuksista. Näitä ajatuksia voidaan kuitenkin pitää ihmiskeskeisyyden vinouttamina. Niissä on lisäksi rationaalinen ajattelu osaksi korvattu mystiikalla.

Myöskään nykyinen biologinen tietämys ei anna tukea eri lajien eriarvoisuudelle. Ei mielellään puhuta enää kehittyneemmistä (ylemmistä) ja kehittymättömistä (alemmista) eliöistä. Sen sijaan voidaan kyllä puhua enemmän tai vähemmän erilaistuneista (spesialisoituneista) eliöistä, mutta siihen ei sisälly minkäänlaista arvoväritystä. Kun puhutaan kehittyneemmistä eläimistä, tällä viitataan lähinnä polveutumissuhteisiin. Edelleen kehittyneisyys on täysin riippuvainen tarkasteltavasta ominaisuudesta. Ihminen on rakenteeltaan vähän erilaistunut (primitiivinen) nisäkä, joka on aivotoinnoltaan pitkälle erilaistunut. Monet muut eliöt ovat useilta erilaistuneilta kyvyiltään paljon ihmistä etevämpiä. Kaikilla lajeilla on yhtä pitkä kehityshistoria takanaan. Tältä pohjalta ei siis voida löytää rationaalisia perusteluja ihmisen ylemyydelle.

Meidän ajattelumme on siis harhaista koskien ihmisen asemaa maailmassa. Se heijastuu ihmiskeskeisessä arvomaailmassamme, jonka johdosta ympäristöongelmat ovat nyt vakavina edessämme. Niiden ratkaiseminen ei onnistu, ellemmme muuta arvomaailmaamme ja eettisen ajattelumme perusteita. Sen vuoksi on alettu vakavasti etsiä uudenlaista ekologista etiikkaa tai ympäristöetiikkaa.

Tiedot, arvot ja uskonnot

Ympäristöeettiseen arvomaailmaamme vaikuttavat tietomme ja uskomuksemme maailmasta, erityisesti ihmisen asemasta siinä. Eettiseen ajatteluunne on lisäksi vaikuttanut käsityksemme arvojen ja tietojen suhteesta. Tarkastelen tätä lyhyesti Skolimowskia (1984) mukaillen.

Länsimaisessa ajattelussa voidaan tässä asiassa erottaa seuraavat historialliset vaiheet.

1. Antiikin kanta (Platon): Arvot ja tiedot ovat yhtä, erottamattomat.
2. Keskiaika: Tiedot oli alistettu arvoille, jotka kirkko määräsi.
3. Tiedot ja arvot erilliset, kummallakaan ei ylivaltaa (Immanuel Kant).
4. Tiedot ja arvot erilliset, tiedolla ylivalta (positivismi, empirismi).

Nykyistä ajattelua leimaa siis tietojen ja arvojen jyrkkä erottaminen. Arvojen alistetun aseman häittäpuoliin on nyt havahduttu. Puhutaan arvotyhjiöstä. Näyttää siltä, että tiedot fyysisestä maailmasta olisi koottu arvojen kustannuksella. Joka tapauksessa tieteellinen maailmankuva on laajentunut uskonnollisen kustannuksella. Arvofilosofia on ollut lamassa. Olenaisiin syyllinen lienee arvojen kytkeminen uskontoon sekä ajattelussa että kasvatuksessa. Skolimowskin (1984, s. 20) sanoin: ”Yksi nykyaikaisen länsimaisen ajattelun suuria onnettomuuksia on ollut itseisarvojen kytkeminen laitostuneeseen uskontoon.” Skolimowski kuitenkin arvostaa uskontoja: ”Ne ovat inhimillisen kokemuksen vuosituhansien mittaan kehittämiä muotoja ja rakenteita, joiden avulla yksilö voi ylittää itsensä saadakseen tällä tavoin itsestään mahdollisimman paljon irti ihmisestä.” Toisin sanoen uskontoihin on parhaimmillaan koottu ihmiskunnan vuosituhantista viisautta myyttiseen muotoon.

Olkoon syy mikä tahansa, meillä on selvä tarve arvojemme ja etiikkamme muuttamiseen. Paul Taylorilla (1986) on tähän tiukan rationaalisesti perusteltu ehdotus. Skolimowski (1984) puolestaan katsoo, että pelkkä rationaalisuus ei riitä, vaan tarvitaan lisäksi uutta kosmologiaa ja uutta teologiaa, sanottakoon sitä vaikka ekoteologiaksi.

Omasta puolestani haluaisin yhtyä Georg Gaylord Simpsonin (1963) maineikkaan kirjansa ”Kehitys, luonto ja ihminen” lopussa esittämään kantaan (s. 260): ”Ihmiskunnan nykyinen kaoottinen tila ei johdu, kuten jotkut toiveikkaasti väittävät, uskon puutteesta vaan liian paljosta harkitsemattomasta uskosta ja liian monista keskenään taistelevista uskoista niissä rajoissa, joiden sisällä ei tällaisella uskolla pitäisi olla mitään sijaa. Tämän kaaoksen voi vain vastuullinen inhimillinen tieto saattaa järjestykseen”.

Ympäristöetiikkaa etsimässä

Erään suuntauksen mukaan biologiasta ja ekologiasta voidaan johtaa moraaliset periaatteet. Meidän tulisi ottaa oppia luonnon toimintamekanismeista. Luonnon tasapainon säilyttäminen nähdään yhtenä tärkeimmistä periaatteista. Luonnon tasapaino on vanha uskomus, joka juontaa juurensa jo antiikin filosofiasta. Sillä on ollut vankka sijansa myös ekologisessa kirjallisuudessa. Ekologisen tasapainon käsite on kuitenkin vaikeuksissa (Haila 1987). Luonnossa ei ole muuttumattomia systeemejä, ei pieniä eikä suuria. Kun olosuhteet muuttuvat, ekosysteemi muuttuu toisenlaiseksi. Onko tämä toinen ekosysteemin tila toivottavampi kuin ensimmäinen? Siihen on mahdotonta antaa objektiivista vastausta. Vastaus on aina riippuvainen arvostuksistamme. Edelleen käsityksemme luonnosta on voimakkaasti kulttuurisidonnainen. Se vaihtelee ajan ja paikan mukaan. Biologiasta ei voida johtaa moraalisia periaatteita, eikä myöskään ympäristöpoliittisia toimintaohjeita. Biologia kertoo miten asiat ovat, etiikka miten niiden tulisi olla. Näiden välillä on ylittämätön looginen aukko. Ekologialla voidaan aivan hyvin perustella täysin välinearvojenkin suhtautumisen luontoon. Biologiassa ja evoluutioteoriassa ei ole mitään, minkä vuoksi ihmiskunta ei voisi vapaasta tahdostaan kuolla sukupuuttoon. Jos ihmiskunnan säilyminen katsotaan toivottavaksi, perusteiden täytyy löytyä muualta kuin biologiasta tai yleensäkin tieteestä (Taylor 1986, s. 50).

Jumala on aikoja sitten lakannut näyttämästä tietä. Ekologiastakaan ei ole kartaksi. Ihmisten on pakko itse tehdä valinnat. Valintoja tehdessämme seuraamme moraalisia periaatteita. Lopulta nämäkin periaatteet ovat ihmisten itsensä valitsemia. Mikään ulkopuolinen voima ei niihin vaikuta. Emme voi karistaa valinnan pakkoa ja vastuuta hartioiltamme.

Skolimowski (1984) ehdottaa evoluutiokeskeistä ja ihmiskeskeistä etiikkaa. Evoluutio on perimmältään transsendoitumisprosessi, joka pyrkii kohti yhä suurempaa henkisyttä. Sen korkein saavutus, ihminen, on syntymisprosessissaan oleva jumala. Elämä on pyhää, koska se on osa samaa suurta prosessia, jonka tuloksena on syntynyt ihminen. Näin ihmiskeskeiseltä pohjaltakin voidaan päätyä luonnon kannalta varsin kantaviin moraalisiin periaatteisiin, jotka Skolimowski on kiteyttänyt ”uudessa imperatiivissaan” (s. 87—88):

— käyttäydy siten, että säilytät ja voimistat evoluutiota ja sen koko rikkautta,

— käyttäydy siten, että säilytät ja voimistat elämää, joka on evoluution jatkamisen välttämätön edellytys,

— käyttäydy siten, että säilytät ja voimistat ekosysteemia, joka on välttämätön ehto elämän ja tietoisuuden jatkuvalle voimistumiselle,

— käyttäydy siten, että säilytät ja voimistat kykyjä, jotka ovat kehittyneen maailman-kaikkeuden korkein tähänastinen muoto: tietoisuutta, luovuutta, myötätuntoa,

— käyttäydy siten, että säilytät ja voimistat inhimillistä elämää, joka on evoluution kallisarvoisimpien saavutusten säilytysastia.

Skolimowski edustaa selvästi ihmiskeskeistä (antroposentristä) etiikkaa, joka kuitenkin luonnon kannalta näyttää hyväksyttävältä. Paul Taylorin (1986) keskeisin näkökulma on, että meidän tulee luopua antroposentristä etiikasta ja siirtyä biosentriseen etiikkaan. Sekä Skolimowski että Taylor korostavat eliöiden itseisarvoa. Tämä on hyvin olennainen seikka, koska luonnon- ja ympäristönsuojelua koskevassa kirjallisuudessa, komiteamietinnöissä ja lainsäädännössä valitsee selvästi välinearvoinen suhtautuminen luontoon. Luontoa kannattaa suojella, kos-

ka siitä lopulta on ihmisille enemmän hyötyä. Jopa kasvi- ja eläinlajien suojelussa vaikuttaa ihmiskeskeisyys. Kauniita eläimiä (panda, merikotka) ja kauniita kukkia (kangasvuokko, tikankontti) halutaan suojella, koska ne tarjoavat ihmisille myönteisiä elämyksiä. Ihmisten mielestä vastenmielisten eläinten suojelu saa paljon vähemmän vastakaikua. Samoin erilaisia geologisia muodostumia ja maisemia halutaan suojella siksi, että niitä arvostetaan vähän samaan tapaan kuin taideteoksia (Taylor 1986, s. 73—). On myönnettävä, että useimmissa kohdissa antroposentrinen (luonnolla välinearvo) ja biosentrinen (luonnolla itseisarvo) näkemys tuottavat saman lopputuloksen, mutta ei kaikissa. Antroposentrisen näkemyksen vallitessa konfliktitilanteissa luonto aina häviää. Biosentrisen näkemyksen mukaan ainakin tiettyissä tilanteissa ihmisen etuja joudutaan uhraamaan luonnon hyväksi.

Taylorin (1986) mukaan ympäristöetiikan tulee perustua luonnon kunnioitukseen. Jokaisella lajilla ja yksilöllä on itseisarvo, joka on riippumaton siitä, miten ne hyödyttävät tai vahingoittamat ihmistä tai muita lajeja. Tällä seikalla on merkittäviä vaikutuksia ympäristöetiikkaan. Jokaisen villin eläimen ja kasvin tulee saada tasa-arvoinen kohtelu moraalien kohteina. Mitään lajia ei saa kohdella pelkästään ihmisen päämäärien palvelijana. Taylorin mukaan tämä koskee siis viljeltyjä lajeja. Viljeltyt kasvit ja kotieläimet jäävät sen ulkopuolelle, koska biokulttuurit ovat ihmisen luomia ja hänen tarpeitaan palvelevia systeemeitä. Tämän kohdan Taylor sivuuttaa aivan lyhyesti, vaikka se ei ole eettisesti ollenkaan yksinkertainen. Erityisen ongelmallisia ovat puolikulttuuriekosysteemit, kuten esimerkiksi meidän metsämme.

Moraaliset asenteemme ovat riippuvaisia siitä, millainen kokonaiskäsitys meillä on maailmasta ja asemastamme siinä. Taylorin (1986) mukaan sen tulee olla biosentrinen näkemys tai uskomusjärjestelmä. Sen tärkeimmät periaatteet ovat (s. 99—):

— ihmiset ovat maailman eliöyhteisön jäseniä samalla tavalla kuin muutkin elävät olennot,

— fyysisen ympäristön lisäksi kunkin lajin menestyminen riippuu muista lajeista. Nii-

den välillä on keskinäinen riippuvuus,
— Kaikki eliöt ovat teleologisia elämän keskuksia siinä mielessä, että kukin yksilö tavoittelee omaa hyvänsä omalla tavallaan,
— Ihmiset eivät ole luontaisesti muiden eliöiden yläpuolella.

Kun ihminen on täydellisesti riippuvainen muuta luonnosta, ei konflikteja muiden lajien kanssa voida välttää. Taylor käsittelee varsin pitkään ja perusteellisesti niitä moraalisia periaatteita, joita näiden konfliktitilanteiden rakaisuisissa tulisi soveltaa. Hän tiivistää ne viiteen periaatteeseen.

1. *Itsepuolustuksen periaate.* On oikein puolustautua haitallisia organismeja vastaan, mutta näitä vähiten vahingoittavalla tavalla. Tätä periaatetta voi soveltaa vain jos henki ja terveys ovat uhattuna. Muita periaatteita sovelletaan ihmisen kannalta vaarattomiin eliöihin.

2. *Suhteellisuuden periaate.* On erotettava perustarpeet muista tarpeista. Perustarpeiden tulee voittaa konfliktitilanteissa. Eliöiden tappaminen ihmisen huviksi ei ole hyväksyttävää. Tällaisia harrastuksia ovat esim. metsästys, virkistyskalastus, perhos- tai kasvikoelmien keruu.

3. *Pienimmän pahan periaate.* Tätä periaatetta sovelletaan silloin kun rikotaan kasvien ja eläinten perustarpeita vastaan, eikä ole kysymys ihmisen perustarpeista. Näitä tarpeita pidetään kuitenkin tärkeinä inhimillisen sivilisaation kannalta, kulttuurin edistämiseksi ja sen säilyttämiseksi korkealla tasolla. Esimerkkejä tällaisista toimista ovat metsän muuttaminen puuviljelmäksi, joten patoaminen voimalaitokselle, lentokentän tai tien rakentaminen. Jos on valittavana useita vaihtoehtoja tavoitteiden toteuttamiseksi valitaan se, josta on vähiten haittaa muille eliöille.

4. *Yhtäläisen oikeuden periaate.* Tätä periaatetta sovelletaan silloin kun ihmisen ja muun lajin perustarpeet ovat vastakkain, eikä kyseessä ole itsepuolustus. Koska kummankin tarpeilla on sama moraalinen paino, kummankin tulee saada yhtäläinen osuus. Käytännössä tätä ei kuitenkaan ole helppo toteuttaa. Tämän periaatteen mukaan meidän tulee jakaa maapallon resurssit muiden lajien kanssa suojelualueita perustamalla sekä ottamalla mahdollisuuksien mukaan mui-

den lajien tarpeet huomioon luonnon hyödyntämisessä.

5. *Korvausoikeuden periaate.* Edellä olevien periaatteiden toteuttaminen on toisinaan vaikeaa. Siksi tarvitaan tämä viides periaate täydentäjäksi. Meidän tulee korvata tekemämme paha hyvällä. Luonnon vauriot tulee korjata niin hyvin kuin kykenemme. Pääpaino on koko ekosysteemin toimintakyvyn säilyttämisessä.

Kun arvioin omasta puolestani Skolimowskin ja Taylorin hahmotelmia ympäristöetiikaksi, minun on vaikea yhtyä kumpaankaan. Eri lajien täydellisen tasa-arvon periaatetta on vaikea hyväksyä. Tuntuisi mukavalta ajatella, että ihmisen arvo on suurempi kuin hytysen arvo, vaikka Taylorin mukaan siihen ei löydykään rationaalisia perusteita. Päinvastoin kuin Taylor katsoisin, että ihmisen henkiset erikoiskyvyt ovat tämä peruste. Onhan muillakin eliöillä merkittäviä erikoiskykyjä. Esimerkiksi vihreiden kasvien yhteyttämiskyvyn kehittyminen on muuttanut olennaisesti evoluution kulkua ja olosuhteita maapallolla. Vastaavasti ihmisten henkisten kykyjen kehittyminen sille tasolle, että se on mahdollistanut kulttuurievoluution, on aiheuttanut olennaisen laadullisen muutoksen evoluutioon. Tässä suhteessa olen enemmän Skolimowskin kannalla, vaikka en hyväksykään hänen mystiikkaansa.

Säilyykö ihmiskunta?

Pitäisikö ihmiskunnan säilyä? Muun luonnon kannalta ihmisen sukupuuttoon kuoleminen olisi varmasti onnellinen rakaisu (ellemme sitten samalla turmele koko maapalloa asumiskelvottomaksi). Luonto alkaisi toipua. Se valloittaisi takaisin ihmisen rakennelmille menettämänsä alueet. Myrkyllisten ja radioaktiivisten jätteiden vaikutus vähenisi ja lakkaisi vähitellen vuosisatojen ja vuosituhansien kuluessa. Meret, järvet ja joet puhdistuisivat. Luonnon ekosysteemit palaisivat jälleen alkuperäiseen terveeseen tilaansa. Luonto ei todellakaan ihmistä kaipaisi.

Ihmislajin säilyttämisen tarpeellisuutta ei voida perustella objektiivisin perustein, vaan kysymys on arvostuksista. Koska me määrittelemme itse arvomme, on todennäköistä, että itsekeskeisesti haluamme säilyä. Mutta onnistuuko se? Biologiselta kannalta on selvää, että ihmislaji kuolee aikanaan sukupuuttoon siinä kuin kaikki muutkin lajit. Ainoana lajina meillä on hallussamme valta tai etuoikeus itsemme tuhoamiseen (Simpson 1963, s. 241). Voimme itse päättää, elämmekö maapallolla vielä lajillemme luontaiset sadattuhannet vuodet vai lyhennämmekö ajan saoihin vuosiin. Säilyksemme meidän tulee muuttaa arvomaailmaamme ja etiikkaamme. Meidät on kasvatettu antroposentrisen suhtautumiseen, joten tarvitaan perusteellista psykologista uudelleen asennoitumista. Ihmisten syvimät moraaliset asenteet ovat intuitiivisia (lapsuudessa sisäistettyjä). Koemme syvästi olevamme oikeassa ja muuta mieltä olevat ovat väärässä. Tämä häiritsee vakavasti rationaalista totuuden etsintää. Sisäinen vastarinta arvojen muuttamiselle on hyvin suuri.

Eri ajattelijoiden näkemykset siitä, kykeneekö ihminen elämään sopusoinnussa luonnon kanssa vai johtaako luonnon tuhoaminen ihmislajin itsetuhoon vaihtelee Linkolan (1979) ja von Wrightin (1987) pessimismistä Martti Tiurin (1988) rajattomaan teknologiaoptimismiin. Juhani Pietarisen (1986) viileä analyysi ei myöskään löydä rationaalisia perusteluja myönteiselle muutokselle. Luonnon pilaamiseen johtavat mekanismit ovat niin syvällä arvomaailmassamme ja koko kulttuurimme perusteissa, että niitten muuttaminen näyttää mahdottomalta (von Wright 1987). Tuhoisalta näyttävä suuntaus on tiedetty jo pitkään, mutta suuntaa ei ole kyetty muuttamaan. Vaikka ympäristönsuojelun alalla onkin saatu paljon aikaan, se on kuitenkin lähinnä kosmetiikkaa. Iso ratas pyörii edelleen samaan suuntaan ja vähintään samalla vauhdilla kuin ennenkin. Kansainväliset markkinavoimat määräävät suunnan ja niiden rinnalla kansallisvaltioiden mahdollisuudet ovat vähäisiä. Muutosta ei saada aikaan, koska tarvittavat muutokset ovat ihmisille vastenmielisiä. Mieluummin kuolemme kuin suostumme linkolamaiseen vihreään yh-

teiskuntaan.

Toisaalta toivon merkinä on, että ympäristöasenteet ovat todella muuttuneet paljon vain parissa vuosikymmenessä. Muutos voidaan saada aikaan siinä vaiheessa, kun kaikki tuntevat haitat konkreettisina nahoissaan. Mutta onko se liian myöhäistä? Ehkä koko ihmiskunta ei tuhoudu. Seuraa vain kulttuurin taantuminen. Näinhän on käynyt aikaisemmillekin korkeakulttuureille. Jos pidämme tärkeänä, että inhimillinen kulttuuri ei tuhoudu eikä taannu, meidän tulee yhteisesti ponnistella ihmisten arvojen muuttamiseksi. Keskeinen sija siinä on arvokasvatuksella (Botkin ym. 1981, Caduto 1986). Ympäristöetiikkaa tulee pohtia nykyistä enemmän. Skolimowskin, Taylorin ja muiden ajatuksia tulee edelleen kehittää.

Keskeistä on siis arvojen pohdinta ja niiden muuttaminen. Siihen on ollutkin melko paljon harrastusta viime aikoina (Anglemyer & Seagraves 1984). Arvot voivat olla objektiivisia. Ne tulee saattaa jatkuvan kriittisen tarkastelun kohteeksi siinä kuin tieteelliset teoriatkin. Arvoja tulee punnita niiden seurausten perusteella. Näin arvot voidaan integroida tieteelliseen rationaaliseen maailmankuvaan. Arvokonservatiivisuus on haitallista, arvoradikaalisuus on osa ihmiskunnan pelastautumisstrategiaa (Botkin ym. 1981).

Kirjallisuutta:

Anglemyer, M. & Seagraves, E. 1984: The natural environment. An annotated bibliography of attitudes and values. — 268 s., Smithsonian Inst. Press, Washington, D.C.

Anon. 1987: Yhteinen tulevaisuutemme. Ympäristön ja kehityksen maailmankomission raportti. — 347 s., Ympäristöministeriö, Valtion painatuskeskus, Helsinki

Botkin, J.W., Elmandjra, M. & Malitza, M. 1981: Optimisen uudet haasteet. Raportti Rooman klubille. — Weilin & Göös, Helsinki.

Bybee, R.W. 1984: Human ecology: A perspective for biology education. — National Association of Biology Teachers, Monograph Series II. 63 p., Reston, VA.

Caduto, M.J. 1986: A guide on environmental values education. UNESCO, Environmental Education S 13.

- Carson, R. 1970: Äänetön kevät, 3. p. — 272 s., Tammi, Helsinki
- Haila, Y. 1987: Ekologisen tasapainon tarina. — Tiede & Edistys 12: 166—174.
- Hawley, A.M. 1986: Human ecology. A theoretical essay. — 168 p., Univ. Chicago Press.
- Linkola, P. 1979: Toisinajattelijan päiväkirjasta. — 242 s., WSOY, Helsinki.
- Lombardi, L. 1983: Inherent worth, respect and rights. — Environmental Ethics 3: 257—270.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J. & Behrens, W.W. 1972: Kasvun rajat. — 205 s., Tammi, Helsinki
- Pietarinen, J. 1986: Humanismi ja luonto. — Teoksessa: Niiniluoto, I. ja Nyman, H.: Tulevaisuus. G.H. von Wrightin juhlakirja. Keuruu, s. 118—139.
- Raynolds, V. & Tanner, R. 1983: The biology of religion. — 332 p., Longman, New York.
- Simpson, G.G. 1963: Kehitys, luonto ja ihminen. — 284 s., Weilin & Göös, Helsinki.
- Skolimowski, H.S. 1984: Ekofilosofia. — 148 s. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Taylor, P. W. Respect for nature. A theory of environmental ethics. — 329 s., Princeton Univ. Press.
- Teilhard de Chardin, P. 1963: Täpäs ihminen. Otava, Porvoo.
- Tiuri, M. 1988: Tietoyhteiskunta, luonnonvarat ja ympäristö. — Monistettu muistio 18.4.1988.
- von Wright, G.H. 1987: Tiede ja ihmisjärki. — 144 s. Otava, Helsinki.

UNTO TÄHTINEN
dosentti
Haapamäki

Kuoleman- jälkeinen elämä hindulai- suudessa

Täsmällisempää voi olla puhuminen esimerkiksi ”kuolemanjälkeisestä olotilasta”.

Ongelma on, jääkö biologisen kuoleman jälkeen ihmisestä tai elävästä olennotta jotakin jäljelle. Onko ihmisellä jokin sielu tai henki, joka on riippumaton fyysisestä ruumiista ja joka voi biologisen kuoleman jälkeen erillisesti olla olemassa?

Teemana kuolemanjälkeinen elämä, tuntuu ensi silmäyksellä käsitteellisesti ristiriitaiselta. ”Elämä” sanakirjan mukaan, kreikankielellä *bios* merkitsee elion kaikkien elintoimintojen yhteisnimitystä. Eliöt sisältävät aina eräitä elämälle välttämättömiä alkuaineita, nimittäin hiiltä, typpeä, hapetta, vetyä, rikkiä, fosforia, kaliumia, magnesiumia ja rautaa.

”Kuolema” taas, sanakirjan mukaan on elollisen toiminnan ja aineenvaihdunnan lakkaamista.

Näin ”kuolemanjälkeinen elämä” on sanakirjaviisauden perusteella loogisesti ristiriitainen käsite. Se muistuttaisi ”värittömän värin” tai ”puuttoman puun” käsitteitä.

Täsmällisempää voi olla puhuminen esimerkiksi ”kuolemanjälkeisestä olotilasta”. Ongelma on, jääkö biologisen kuoleman jälkeen ihmisestä tai elävästä olennosta jotakin jäljelle. Onko ihmisellä jokin sielu tai henki, joka on riippumaton fyysisestä ruumiista ja joka voi biologisen kuoleman jälkeen erillisesti olla olemassa?

Tarkastellessamme tämän pienen sanasäivartelun jälkeen ongelmaa kuolemanjälkeisestä olotilasta on syytä kysyä, mikä on ihminen. Mikä on ihminen ja mikä on ihmisen asema koko olemassaoloon nähden? Mikä on ihmisen päämäärä tai ihmiselämän tarkoitus? Ongelmat ovat metafysisiä, osittain arvometafysisiä. Arvometafyysinen ongelma on esimerkiksi, mikä on ihmisen lopullinen päämäärä.

Vedalainen traditio

Pyrin tarkastelemaan eräitä tyypillisesti intialaisia käsityksiä asiasta, nimenomaan hindulaisia käsityksiä. Hindulaisuus tarkoittaa Vedoihin nojautuvaa kulttuuritraditiota, traditiota jonka alkuperäksi tunnustetaan vedakirjallisuus tai vedalainen kulttuuritausta.

Kuitenkin käsitykset ovat myös Intiassa aikojen kuluessa muuttuneet. Sikäli kuin säilyneiden kirjallisten lähteiden perusteella tiedetään, varhaisella vedalaisella kaudella, noin vuosina 1500—1200 eKr. arjalaiset Intiassa uskoivat sielun säilyvän kuoleman jälkeen ja oleskelevan taivas- tai helvettitilassa. Vuosina 1000—600 eKr. käsitykset muuttuivat ja yleistyivät ajatus jälleensyntymästä ja karman laista.

On mahdollista, että jälleensyntymä ja karma ovat esiarjalaisen alkuperää. Otaksuisin myös *moksan* olemassaolon lopullisena päämääränä saattavan olla esiarjalaista alkuperää. Näiden käsitysten juuret voivat olla alkuaan Induskulttuurissa, mikä kukoisti vuosina 3000—1500 eKr.

Vedalaisen kulttuuriperinteen ihmiskäsitys vakiintui joskus 7. vuosisadalla eKr. Tuolloisia viisaita tai ajattelijoita ei tyydyttänyt tämä näkyvä maailma ja sen materiaaliset arvot, vaan he kysyivät, mikä on ihminen. Voidaan karkeasti jakaa ihminen kolmeen olemuspuoleen: ruumis, sielu ja henki.

Fyysisen, aistein havaittavan ja toimivan ruumiin ohella intialaiset katsoivat välttämättömäksi ajatella hienomman olemuksen. Sen yhteydessä voidaan sielun sijasta myös puhua ”hienoruumiista”. Tämä *linga-šarīra* tai *sūksma-šarīra* niinkuin sitä myös kutsutaan, on eräänlainen välimuoto puhtaan hengen ja fyysisen ruumiin välillä.

Hienoruumis tai sielu ei ole normaalein aistein havaittavissa, joskin kehittynyt yogi voi sen sisäaistinsa avulla havaita samoin kuin hän voi havaita kaukana olevia esineitä, menneisyydessä sattuneita tapahtumia tai erittäin pieniä objekteja. Kyseinen yoginen tieto voi kohdistua esimerkiksi atomiin, joka on muuten silmin havaitsematon pienuutensa vuoksi. Samalla tavalla voi yoginen tieto kohdistua myös hienoruumiiseen.

Yoginen tieto on saavutettavissa metodin avulla, jolle ovat tyypillisiä mietiskely ja siihen kuuluva intuitiivinen olemuksen näkeminen ilman sanoja tai loogisia ajatusprosesseja.

Kyseiseen hienoruumiiseen liittyvät yksilöllisen minän leimat. Yksilön oma toiminta, nimenomaan valinnainen ja tarkoituksellinen toiminta vaikuttaa siihen. Karman lain, mukaisesti yksilöllisen minän toiminta urauttaa minää. Hyvä tulee siitä, joka tekee hyvää, paha siitä, joka tekee pahaa. Karmalliset jäljet piirtyvät nimenomaan tähän hieno-

ruumiiseen tai sieluun. Se on tekojen tekijä, toiminnan agentti, joka valitsee tai päättää, mitä ihminen tekee. Myös karmalliset jäljet vaikuttavat siihen.

Ihmisen kuollessa karkea, aistein havaittava ruumis tuhoutuu, mutta hienoruumis tai sielu säilyy. Tekojen jälki on tavallaan säilyvämpi kuin teko itse. Se edustaa yksilöitynyttä, rajoittunutta minää ja tietoisuutta siitä. Hienoruumiille *linga* tai *sūksma-sarīralle* ovat ominaisia tarrautuva halu ja luotaan työntävä inho toiminnan motiiveina. Kun ihminen kuolee, kyseiset motiivit tavallaan jäävät jäljelle.

Fyysinen maailma on intialaisen käsityksen mukaan toiminnan maailma, mutta kuoleman jälkeinen olotila on kokemisen maailma. Tässä maailmassa ihminen voi valita, tehdä, toimia. Toisessa maailmassa hän on jäljellä toiminnan motiiveina. Motiivit seuraavat karman lain mukaan yksilöä toiseen maailmaan. Hän nauttii tai kärsii silloin motiivit sellaisinaan ilman toiminnan mahdollisuutta. Toiminnan aikaansaama sielullinen tila tai karman jälki jää jäljelle yksilön olotilana. Yksilö kärsii tai nauttii sen kokemuksen muodossa niin kauan kuin sitä riittää. Kun se on kulutettu loppuun, sielu jälleensyntyä uudelleen fyysiseen olotilaan.

Näin yksilöllinen sieluntila merkitsee toiminnan motivaation ja sen kokemuksen hedelmien jatkuvuutta. Sielu on karman lain alainen ja siten epävapaa.

Upanisadien aika

Kuitenkin intialaisia alkoi jo *Upanisadien* aikaan kiinnostaa kysymys, onko edellä kuvattun hienoruumiin tai sielun takana jokin korkeampi todellisuus. Mikä on ihmisen aidoin olemus? Tätä ongelmaa selvittääkseen he analysoivat ihmisen tietoisuutta. *Upanisadien* syntyprosessi oli joskus vuosina 800—600 eKr. Pidän mahdollisena, että alistetujen Intian alkuperäisten kulttuurien eräät keskeiset induskulttuurin aatteet pääsivät tällöin vaikuttamaan arjalaiseen aatemaailmaan.

Upanisadien ajattelijat pyrkivät analysoidaan ihmistä. Hekin kysyivät, mikä on ihminen. Mikä ihmisessä on olennaista? Aluksi tajuttiin ihminen biologisena olentona. Hän on elävä, hengittävä olento. Sana *ātman* tulee verbistä ”hengittää”.

Mutta hengittämistä ja muiden fysiologisten prosessien ylläpitoa olennaisemmaksi nähtiin tajunta. Ihminen on tajuava olento, hänellä on aistimuksia ja havaintoja ympäristöstään ja itsestään. Ihmisellä on *manas*, tajunta.

Mutta eläimilläkin on tajunta. Olennaisista ihmisenä olemiselle on järki, kyky tajuta yhteyksiä ja erilaisuuksia, kyky käyttää käsitteitä. Hänellä on siis myös *buddhi*, järki.

Tajunta aistimukset, puhekyky ja järjen käyttö edellyttävät kaikki ihmisessä syvemmällä olevaa subjektia.

Ihmisestä voidaan tavallaan karsia pois kaikki ei-oleellinen, ei-keskeinen. Jäljelle jää puhdasta olemista, itsetietoisuutta ilman käsitteitä. Tämä *ātman* tai *purusa*, henki, ihmisen varsinainen olemus, on välttämätön, vaikkemme voi sitä aistein havaita. Se on järjellisen ajattelun edellytys. Sitä ei voi silmin nähdä, korvin kuulla, nenällä haistaa, kielellä maistaa, iholla tuntea. Se ei ole aistihavainnon kohteena, mutta tietoisuus aistihavainnoista edellyttää sitä. Emme myöskään voi vastata kysymykseen, missä *ātman* sijaitsee, miten suuri se on kooltaan. Se on ei-materiaalinen, voimme sanoa, että se on myös ei-sielullinen.

Ongelmaa ihmisen varsinaisesta minästä pyrittiin lähestymään eri tavoin. *Māndūkya Upanisad* analysoi ihmisen tietoisuutta ja jakoi sen neljään eri tilaan: valvetila, unennäkötila, uneton uni ja neljäs tila, jota filosofi Śamkara nimittää *turīya*-tilaksi.

Ensimmäinen on siis valvetila, jolloin ihminen on tietoinen aistein havaittavista esineistä. Hän nauttii tai kärsii, yleensä sanoen kokee karkeitä objekteja. Tässä tilassa materiaalinen ruumis tai keho on dominoiva.

Toinen tila on unitila, jolloin ego tai persoonallinen minä kokee hienompia objekteja. Tässä unitilassa sielu leijailee esteettä fyysisistä rajoituksista vapaana.

Kolmas tila on uneton uni, jolloin ei koeta unia eikä haluja. Tässä tilassa voidaan saavuttaa tilapäinen onnentila.

Mutta unettoman unen olotilan takana on neljäs tila seuratakseni vedanttisia käsityksiä. Se on tilana transsendenttinen, käsittämätön valvetajunnan käsittein, kuvailematon, se on tietoisensa itsen olemus, se on *ātman*.

Kolme ensiksimmäintä tilaa eivät ole ikuisia eivätkä siis todellisia. *Turīya*-tila on puolestaan ikuinen, se ei häviä kuolemassa-

kaan.

Näin kuolemattomuuden ongelmaa voidaan lähestyä osaltaan analysoimalla ihmisen tajunnan tiloja. Neljäs tila on näistä syvin, merkittävin. Se ikäänkuin läpäisee muut tilat ja on joka hetki läsnä vaikkemme sitä tajuaisikaan.

Turiya-tila, neljäs tajunnan tila, on kuolematon, ikuinen. Sen kautta yksilö on identtinen koko kosmoksen kanssa. *Ātman* on identtinen *Brahman* kanssa.

Mutta niin kauan kuin elämme rajoittuneessa tilassa ja teemme eron subjektin ja objektin välillä, emme voi tulla tietoisiksi tästä neljännestä tilasta. Siinä tietoisuus ei erottele subjektia ja objektia toisistaan, vaan siinä vallitsee puhdas subjektiivisuus. Koska se on kokemuksena ääretön ja ikuinen, ei sitä voida määritellä eikä sanallisesti rajallisten käsitteiden avulla kuvata.

Eri tavoin ihmisen tietoisuutta ja olemusta analysoiden *Upanisadien* viisaat päätyivät siihen, että sielun syvyydessä on ihmisessä kaikkiallinen kipinä, joka on ikuinen. Se ei ole vain ajallisesti ikuinen ja häviämätön vaan myös kaikkiallinen. Ihminen, joka sen tajuaa, on yhtä koko kosmoksen kanssa. Hän on identtinen koko universumin kanssa. *Ātman* = *Brahman*.

Tätä oivallusta lähestyttiin karsimalla ihmisestä pois kaikki häviävä, hetkellinen, muutoksenalainen ja epätydyttävä. Silti jotakin jäi välttämättä jäljelle, jokin sanoin ilmaiseamaton olemus, josta voi korkeintaan sanoa ”*neti, neti*”, ”ei tämä, ei tämä”.

Myös ihmisen hienoruumis tai sielu tuhoutuu, sekin tavallaan ”kuolee” tai häviää siinä vaiheessa, kun ihminen vapautuu karman lain alaisuudesta, kun teot eivät enää häntä urautaa tai leimaa. Jäljelle jää vain ikuinen ja kaikkiallinen, ihmisen varsinainen minä.

Lopuksi

Vedānta upanisadien mukaan, jotka edustavat erästä keskeistä, kenties filosofisesti keisintä vedalaista ihmiskuvaa, ihminen kuolee tavallaan kaksi kertaa. Fyysinen ruumis kuolee, ihminen ruumillistuu moninaisia kertoja kunnes saavuttaa kehityksensä päätepisteen, elämän lopullisen päämäärän. Silloin lakkaa sidonnaisuus, sielukin kuolee tai hajoaa ja henki vapautuu.

Jotkut harvat ovat intialaisen käsityksen mukaan jo fyysisen elämänsä aikana saavuttaneet ikuisen tietoisuuden. He elävät yhtenä ikuista ja universaalia. Heitä nimitetään *jīvanmukteiksi*, vapautuneiksi jo eläessään. Kun *jīvanmukti* kuolee fyysisesti, hän saavuttaa lopullisen vapautumisen ja hänestä tulee *videhamukti*. Hänen ei tarvitse enää jälleensyntyä.

Pohtiessamme kysymystä kuolemanjälkeisestä olotilasta täytyy selvittää, mikä on ihminen tai mikä yleisesti sanoen on elävä olento. Meidän on analysoitava ihmisen olemus.

Intilaiset vedoihin nojautuvat eli hindulaiset perinteet ovat vuosisatojen aikana muuttuneet. Osaltaan muutos on myös selkiytymistä, aikaisemman hämärän, ylimalkaisen käsityksen selvemmäksi tulemista. On tosin ajateltavissa, että siinä mitä me nyt sanomme hindulaisuudeksi, eräät keskeiset aatteet ovatkin esiarjalaisia ja niin ollen noin 4000 — 5000 vuotta vanhoja. Käsitteet tosin ovat sanskriittiin perustuvia ja siten arjalaisia, mutta aatteet saattavat olla vanhempia kuin itse Vedat. Ne ovat ”ikuisia”.

Selkiytymisen myötä on myös filosofista jakautumista tapahtunut. Eri koulukunnilla voi olla eroja esimerkiksi siinä, mikä on *ātman* tai *purusan*, ihmisen varsinaisen olemuksen luonne. *Vedānta* koulukunta katsoo, että viimeisessä analyysissä tämä kuolematon olemus ihmisessä on yhtä kaikkiallisen *Brahman* kanssa. Se ei ole vain osa *Brahmania*, vaan on itse *Brahman*.

Jotkut toiset koulukunnat katsovat, että täydellisyys saavutetaan *ātman* säilyttäen yksilöllisyytensä, säilyttäen yksilöllisen tajuisuuden. Jotkut katsovat, että lopulliseen päämäärään kuuluu rajattoman onnen kokemus, toiset taas että sille on ominaista kärsimyksen lakkaaminen.

Kuitenkin nämä opilliset erot eri koulukuntien välillä saattavat olla epäolennaisia, sillä lopullisen päämäärän kuvaukset vievät verbaalisen ilmaisukyvyn tuolle puolelle. Me voimme puhua niistä vain kokemamme ja aistimamme maailman käsittein. Se on kuin selittäisi syntymästään sokealle, mitä on vihreä väri. Me voimme sanoa, että vihreä väri on aamukasteisen ruohon viileyttä kedolla. Vastaavasti me voimme kuvata sitä olemusta, mikä ihmisessä on kuolematon, ikuinen.

Arvi Tuomi
pastori
Jyväskylä

Totuuden pitkät jäljet

Samalla väitän — joidenkin mielestä kenties yllättävästi — että kristillinen näkemys totuudesta tulee vallan hyvin toimeen ilman metafysiikkaa. Pikemminkin on todettava, että sitoutuminen tiettyyn metafyyssiseen ajatusjärjestelmään on koitunut onnettomuudeksi kirkolle.

Pilatus kysyi Jeesukselta: ”Mikä on totuus?” Jeesus ei vastannut.

Maailmanhistorian tunnetuimmassa oikeudenkäynnissä tehtiin suuri kysymys totuudesta. Tilannetta ei ole lupa tulkita siten, että maaherra teki kiusallisessa tilanteessa pelkän väistöliikkeen. Ehkä Pilatus oli tosissaan. Siinä tapauksessa jää kuitenkin ihmettelemään kysymyksen esitystapaa. Vastaushan edellyttäisi lyhyttä, ehkäpä yhdellä lauseella ilmaistua totuusväittämää. Kategorinen kysymys olisi saanut yhtä kategorisen vastauksen. Voimme lisäksi olettaa, että Pilatus ei olisi ollut tyytyväinen. Hänhän olisi saattanut kommentoida vastausta näin: ”Niin, tuo on sinun totuutesi. Minä tunnen monia muitakin uskonnollisia totuuksia ja lisäksi minun realiteettinani on valtiiovallan tämänhetkinen totuus. Perustelee, miksi sinun totuutesi on oikea totuus?”

Ymmärrämme sanomattakin, että tällainen keskustelu totuudesta on, ellei aivan joutavanpäiväistä, niin ainakin yksipuolista. Se tapahtuu kovin abstraktilla tasolla. Totuudeksi edellytetään jotakin, mihin tunkeudutaan ajatusponnisteluin, se muovataan väitelauseiksi ja yritetään perustella.

On siksi tiedostettava jo lähtökohdassa, että kaikki mikä alistetaan inhimilliselle ajattelulle, johtaa harhaan, samalla kun se kielletään myös valaisee. Tätä kuvaa jo itsessään latinan kielen verbi ’abstrahō’, mikä tarkoittaa riistämistä ja irrottamista. Kun piirretään maailmankartta, tiedetään välittömästi, että se ei kuvana vastaan todellisuutta, ja vielä vähemmän silloin, kun sen pallomainen muoto siirretään tasopinnalle. Silti myönnämme, että tuollainen fiktio, abstraktio on hyödyllinen hahmotustapa.

Omina abstraktimuodosteinaan haluan tässä yhteydessä viitata niihin lukuisiin metafyyssiin teorioihin, joilla on pyritty selvit-

tämään todellisuuden kokonaisrakennetta. Tämäntyyppinen ajatustyöskentely on inhimillisesti ymmärrettävää ja hyväksyttävää. Kun tulemme sille rajalle, mihin havaintomme ja päättelevä järkemme normaalisti yltyvät, me mieluusti jatkamme tuon rajan yli — aivan kuin katkoviivoituksen turvin. Näin luodaan hahmotuksia, jotka voivat vaikuttaa hyvinkin rationaalisilta ja ehkä antavat syvää esteettistä tyydytystä. Ne jäävät kuitenkin aina hypoteettisiksi eivätkä pysty tarjoamaan varmaa vastautta totuuskytymykseen.

Samalla väitän — joidenkin mielestä kenties yllättävästi — että kristillinen näkemys totuudesta tulee vallan hyvin toimeen ilman metafysiikkaa. Pikemminkin on todettava, että sitoutuminen tiettyyn metafyyssiseen ajatusjärjestelmään on koitunut onnettomuudeksi kirkolle. Tässä tarvinnee viitata ainoastaan siihen aikakauteen, jolloin aristotelinen todellisuuskuva alkoi murtua. Silloin kato-lisen kirkon oppirakennelma, mikä pitkälle oli ilmaistu aristotelisin käsitekategorioin, joutui sekini arveluttavaan valoon.

Onko totuutta?

Missä olemme tänään, omassa aktuaalisessa totuuden etsinnässämme? Tuntuu kuin Pilatuksen klassinen kysymys totuudesta olisi terävöitynyt muotoon: onko totuutta lainkaan olemassa? Nykyaikaisessa tiedonhankinnassa metafyyssiset spekulatiot ovat jääneet kutakuinkin syrjään. Oleme tottuneet lähtemään liikkeelle induktiivisesti, so. havaittavista faktoista sekä eittämättömistä lainalaisuuksista. Tiedämme tuloksen: tietomäärä on kasvanut valtavasti, mutta samalla hajautunut. Yksittäinen tiedemies liikkuu varsinaisessa tieteenharjoituksessaan yhä rajatumalla alueella. Miten pitkälle hän pääsee, jos mieli kohti totuutta?

Ehkäpä seurauksena on vain kourallinen tosiasioita, toinen hyppysellinen likiarvoja ja todennäköisyyksiä sekä lisäksi sylillinen uusia kysymyksiä.

Eikö tästä kaiken kaikkiaan aiheudu turhauma? Kukaan ei enää hallitse totaliteetteja, kokonaisuuksia. Modernin — vai sanoisiko postmodernin — ajan ongelma on sii-

nä, että kysymystä totuudesta ei enää uskalta tai välitetä edes asettaa. Totuuden jäljet näyttävät jatkuvan entistä pidemmälle, jopa jäljittämättömyyteen asti.

Tällainen resignaatio on kuitenkin mielestäni kaikkea muuta kuin toivottava asiantila. Perustelen kantaani tällä kertaa lähinnä käytännöstä käsin. Ihmisten sisimmässä elää joka tapauksessa ainakin jonkinasteinen totuustahto. Etsimme sitä kiinnekohtaa, napaa, jonka ympärille voimme jäsentää ulkoisen todellisuuden ja elämismaailman ilmiöt. Jos nyt sitten ihmiselle tarjotaan johdonmukaisesti todellisuuskuvaa, jonka sisin on onnto, siitä saattaa olla kohtalokkaat seuraukset. Yhtäältä se on hallitsevissa ryhmissä omiaan lisäämään kyynistä elämänasennetta. Toisaalta ns. tavallisten ihmisten joukko kypsyy turhaumatilanteessaan omaksumaan entistä helpommin halpoja totuuksia, yksinkertais-tettuja totuuksia, vallanhaluisten propagandapuhujien totuuksia. Imua tähän suuntaan on voimistamassa maailman yleinen tila, se katastrofien uhka, joka kieltämättä on seurausta tieteen sovellutuksista. Ei ihme, jos usko tieteeseen itseensä horjuu ja houkuttelevimmiksi vaihtoehdoiksi saattavat muodostua irrationaaliset, tässä ja nyt syntyneet pelastusopit. Tätä pelkään, enkä mielestäni perusteettomasti.

Kun yliopiston avajaisten rehtorinpuheissa on viime aikoina käsitelty usein tulosvastuullisuuden vaatimusta, niin minä puolestani haluaisin peräänkuuluttaa tiedeyhteisön *totuusvastuullisuutta*. Mieli ei silti tee osoittaa sormella mihinkään suuntaan eikä yksityiskohtaisesti kuvailla, miten tätä vastuuta tulisi kantaa. Ainakin voitaisiin kohtuudella odottaa, ettei esim. opiskelijoissa sammu-tettaisi henkeä, mikä vetää totuuden vaikeille jäljille, vaan sitä kaikin tavoin vahvistettaisiin. Toiseksi tiedeyhteisön tehtävä on tietoisesti taistella kaikkea sellaista vastaan, mikä ilmiselvästi edustaa ajassa epätotuutta.

Aika usein kuulee julistettavan sellaista skientistä optimismia, minkä mukaan erillistä totuusvastuuta ei tarvita, koska tiede itsessään on edistyvää ja vie askel askeleelta lähemmäksi totuutta. Tähän kuitenkin esitti vakavasti otettavan vastaväitteen jo kirkkoisä Augustinus teoksessaan *Contra Acade-*

micos (vuodelta 386). Siinä hän toteaa, että emme voi luottaa tieteen itseisarvoiseen kykyyn lähestyä totuutta. Vasta sen perusteella, että meillä on jonkinlainen käsitys totuuden perimmäisestä luonteesta, pystymme päättämään, mikä on totuutta tai totuuden kaltaista. Tässä törmäämme vaikeaan kysymykseen totuuden varsinaisesta olemuksesta, mitä ei tiedemaailmassakaan saisi ohittaa.

Haluammeko totuutta?

Seuraavaksi pyrin avaamaan toisenlaisen näkökulman totuuskykyyn. Siinä valossa totuuden jäljet näyttävät entistä kiemuraisemmilta. Eräs jatkokysymys tuntuu välttämättömältä: etsimmeko ylipäätään rehellisesti totuutta ja vain totuutta? Tässä me ilmeisesti tarjoilemme liiankin helposti kyllä-vastausta. Uskottelemme itsellemme ja ympäristöllemme, että olemme todellisuuden kuuliaisista oppilaita, jotka nöyrästi ottavat vastaan sen, mikä totuudeksi vähin erin paljastuu. Tällöin jää oikeastaan ainoaksi ongelmaksi etsimisen työläisyys. ”Meitä ajaa liikkeelle totuuden rakkaus”, kuulee ylevästi sanottavan. Mutta eikö ole oikein väittää, että totuudessa on myös jotakin sellaista, mitä me *emme halua löytää*.

Mahdollistahan on, että totuus paljastuukin täysin yllättävänä, hämmentävänä, jopa loukkaavana. Tähän suuntaan antaa vihjeen se englantilainen sananparsi, missä hienokseltaan irvailaan näin: ”Ole varuillasi siinä mitä etsit, sillä sinä saatat löytää sen.” Kun uumoilemme, ettei totuus olekaan omien valmiitten pyrkimystemme suojeleminen, syntyy kiusaus siirtyä pois totuuden jäljiltä sivupoluille, petteellisten näennäistotuuksien maailmaan. Ensiksikin totuus saattaa jo itse luonteensa ja sisältönsä osalta aiheuttaa epämiellyttävän yllätyksen. Lisäksi on vaikea ottaa vastaan eräitä totuuden selkeitä ja vastaansanomattomia vaatimuksia, mm. sitä, että kenties aivan ensimmäiseksi olisi suostuttava näkemään totuus omasta itsestä.

Tanskalainen ydinfysikko ja ajattelija Niels Bohr on esittänyt väitteen, että totuuden vastakohta ei niinkään ole valhe, vaan pikemminkin *itsestäänselvyys*. Voitaisiin kai sanoa myös siten, että valhe ilmenee vaaral-

lisimmillaan juuri itsestäänselvyyden muodossa. Itsestäänselvyyksiin törmätään varsinkin, kun ryhdytään tutkimaan ihmisen ajattelun ja toiminnan perusteita. Totuus tekee kipeää, koska se vaatii asettamaan uudella tavalla sen koordinaatiston, minkä avulla olemme tottuneet ilmiöitä hahmottamaan ja mittaamaan. Akateemisessa maailmassakin ovat olemassa omat, varsin pitkälle konformistiset sääntönsä. Kun on empiristi tieteenharjoituksessa, subjektivistisesti etiikassa ja estetiikassa sekä agnostikko suhteessa uskontoon, silloin kulkee turvallisesti keskijoukossa; silloin tietää omistavansa varmaa valuutaa, mitä suhdanteet eivät heilauttele.

Olen jo varsin pitkälle lähestynyt erästä käsitettä, mikä oikeutetusti vaatii pääsyä totuuden osatekijäksi. Tarkoiton *totuudellisuuden* periaatetta. Se tuo totuuteen siihen kiistatta kuuluvan eettisen momentin. Totuudellisuus sisältää ensinnäkin sen vaatimuksen, että totuuden etsinnässä tulee olla ehdottoman vilpitön. Mutta toiseksi se edellyttää myös *totuususkallusta*. Tässä on nähtävissä muuan totuuden pyrkimys: se haluaa tulla julki, olipa sillä sosiaalista tilausta tai ei.

Totuudellisuuden kannalta ovat haastavimpia elämän konkreettiset tilanteet, joissa pitäisi ottaa kantaa ja toimia. Uskallanko tuoda esille oman totuuteni tai ainakin todelliset ajatukseni silloinkin, kun uhkana on epäsuosio esim. vallanpitäjien taholta? Uskallanko ottaa riskin, että minut leimataan lähiyhteisössä kerettiläiseksi? Entä jos koko ura on vaakalaudalla? Nämä eivät ole helppoja kysymyksiä. Totuus totuudellisuuden vaatimuksessaan ei joka tapauksessa näytä suostuvan siihen, että se kätketään intimitteihin suojaan tai alistetaan vallitseville suhdanteille.

Kaksi suuntaa

Spesifisti kristinuskoon tulkintaan totuudesta tulen vasta nyt ja joudun jättämään sen luonnosasteelle. Erityisen merkittävänä olen kokenut sen Vanhan testamentin sanan, mitä käytetään jumalanpalveluksemme kehoituksena synnintunnustukseen: ”Herra, meidän Jumalamme asuu korkeudessa ja pyhy-

dessä ja niiden tykönä, joilla on särjetty ja nöyrä henki". (Jes 57:15)

Tuon lauseen perusteella tuntuu avautuvan kaksi suuntaa kohti totuutta. Yhtäältä viitataan siihen, että Jumala on tavoittamattomissa: Hän asuu korkeudessa ja pyhydessä. Totuus on siis viime kädessä vain *Jumalan totuus*. Äärellinen ei kykene saavuttamaan ääretöntä eikä ajallinen iäistä. Mutta päinvastainen suunta on mahdollinen. Tähän perustuu kristillinen näkemys ilmoitustotuudesta, mikä ei ainostaan täydennä järjellä hankittavaa totuustietoa, vaan myöskin korjaa sitä. Huomattakoon erityisesti, että puhun tässä järjen korjaamisesta, en korvaamisesta.

Mutta totuus ei tule vain yläsuunnasta. Jumalan totuus, jotakin siitä, tunkeutuu esiin myös alhaalta päin. Jumala asuu niiden tykönä, joilla on särjetty ja nöyrä henki. Särkyneelle ihmiselle itselleen tämä tietysti viestii hyvää, lohdullista sanomaa, mutta terveille, hyvinvoiville ja autonomisiin taipuvaisille ihmisille sama sana voi olla pahennuksen aihe. Siinähan annetaan ymmärtää, että Jumalan totuus vaatii luonnollisen ihmisyyden murtumista, siis myös täydellisen tappion tunnustamista siinä itsevalitussa pyrkimyksessä, millä totuutta on tavoiteltu.

Toinenkin näkymä avautuu tekstin jälkisanasta. Se haastaa herkästi kuuntelemaan juuri noiden, maailmankin silmissä särjettyjen ja syrjittyjen kanssaihminen viestiä. Se voi tulla vastaan kiusallisen meluavana, mutta vielä useammin protesti on täysin äänetön. Särjettyjen totuus ei ole koskaan koko totuus, mutta yksipuolisuudessaankin erittäin tärkeä, koska siinä tulee esille nimenomaan kaikki sellainen, mikä menestyvässä maailmassa halutaan unohtaa.

Ajatelkaamme esimerkkinä akuutisti sairastunutta ihmistä, jolla on enää vähän elinpäiviä jäljellä. Hän on lyhyessä ajassa joutunut tekemään saldon koko elämästään. Hätä on pannut etsimään vain sitä, mikä on oleellista ja kestävä. Miten paljon tällä ihmisellä olisikaan juuri nyt sanottavaa ja varsinkin niille, jotka hengästyneinä hyörivät jokapäivän juoksuissaan. Mutta tällöin sairas onkin eristetty ulkopuolisten silmiltä ja korviltä tavoittamattomiin; hänet on sysätty kuoleman odotushuoneeseen.

Alhaalta päin tulevan, omalaatuisen totuusviestin Jeesus kiteytti sanoihin: "Kaikki mitä olette tehneet yhdelle näistä minun vähimmistä veljistäni, se te olette tehneet minulle". (Mt 25:40) Siis: Kristus yhtäältä korkeudessa, Jumalan oikealla puolella Herrana, mutta toisaalta ihmisten maailmassa vähimpien lähimmäistemme osassa. Tämä on huikea paradoksi.

Jos otetaan huomioon edes ne näkökohdat, joita olen edellä koettanut tuoda esille, Pilatuksen kysymys Jeesukselle alkaa tuntua entistäkin teoreettisemmalta ja yksioikoisemmalta. Ei kai ole mitään syytä ihmetellä, miksi Jeesus vaikeni.

* * *

Viitataan vielä lopuksi Johanneksen evankeliumin prologin mainintaan Kristuksesta. Siinä sanotaan: "Hän oli täynnä armoa ja totuutta". (Jh 1:14) Ihmiselle, joka janoaa totuutta ja vain totuutta, tarjotaan tässä armon todellisuus korjaavana ja täydentävänä *totuuden rinnalle*. Paljas totuus on ehkä sittenkin liian pelottava, liian ankara. Johannes on ilmeisen tietoisesti halunnut mainita armon ennen totuutta. Lukemattomien kristittyjen kokemus on ollut tämä: vasta kun kaiken pohjalta onkin tullut vastaan armo, niin vasta tuosta löydöstä on kasvanut rohkeus katsoa myöskin totuutta silmiin — eikä tässä ole suinkaan vähäisimpänä jo edellä mainitsemani totuus omasta itsestä.

Totuus yhdessä armon kanssa edustaa täyteyttä, missä myöskin totuuteen sisällytetty *lupaus* tulee jäännöksettä mahdolliseksi. Tämän lupauksen Jeesus ilmaisi sanoilla: "Te tulette tuntemaan totuuden, ja totuus on tekevä teidät vapaiksi". (Jh 8:32)

Vappu Taipale Outi Hovatta
pääjohtaja dos. ylilääkäri
Sosiaalihalitus Väestöliitto

Kuka on isä tai äiti?

Artikkelit perustuvat Kriittisessä korkeakoulussa 10.10. pidetyn yleisötilaisuuden alustuspuheen vuoroihin.

Vappu Taipale ottaa raikkaasti kantaa sosiaalisen vanhemmuuden puolesta.

Outi Hovatta selvittelee perinpohjaisesti lapsettomuuden ratkaisutapoja.

VAPPU TAIPALE:

Käsittelen esityksessäni niitä kysymyksiä, jotka mielestäni vanhemmuuden ratkaisemisessa ovat eettisesti keskeisiä ja esitän myös muutaman menettelytapaehdotuksen.

Voiko nainen olla täydellinen ilman itse synnyttämäänsä lasta?

Meidän yhteisössämme lapset ovat edelleen vielä naisten lapsia. Esiintyy jopa asenteita, joiden mukaan nainen ei ole "oikea" nainen ellei hän ole synnyttänyt lasta. Kysymys on naiseuteen liitetystä ominaisuudesta, jotka ansaitsevat lähemmän tarkastelun. Vaatiiko nainen täydellistyäkseen ihmisenä itse synnyttämänsä lapsen?

Vastaus on selvä: nainen ja mies ovat täysisiä ihmisiä sinänsä, eivätkä he täydellistyäkseen tarvitse itse synnyttämäänsä/siittämäänsä lasta. Silti jokaisella työllä ja pojalla, miehellä ja naisella on yhteinen inhimillinen mielikuva omasta perheestä, omasta tulevaisuudesta ja omista lapsista. Jos tämä ei realisoitu, sen työstäminen vaatii saman ponnistuksen kuin mikä tahansa suuri pettymys, menetys ja luopuminen.

Voiko lapsi olla hoito vammaan tai puuteeseen?

Viimeaikaisessa keinoedelmöityskeskustelussa on esiintynyt myös sävyjä, joiden mukaan lapsi olisikin väline, lääke aikuisten ihmisten ongelmiin. Mielenterveystyöstä saatu kokemus on hyvin yksiselitteistä. Lapsi ei voi olla koskaan hoitona aikuiselle. Lapsi ei voi olla täyttämässä mielenrveydeltään vaarantuneen ihmisen elämän tyhjyyden tunteita, häntä ei voida käyttää välineenä pyrittäessä parantamaan vanhempien avioliittoa, eikä edes adoptiotapahtumassa haeta vanhemmille sopivaa lasta vaan aina lapselle vanhempia.

Jos lapsi katsotaan hoidoksi lapsettomuuteen, syntyy myös ongelma, kuinka tämä hoitomuoto voidaan rajoittaa vain joihinkin potilasryhmiin tai joihinkin tarkoin määriteltyihin olosuhteisiin. Jos lapsi katsotaan lääkkeeksi aikuisten ongelmatilanteeseen, hänen arvonsa ei ole hänessä itsessään, vaan siinä mitä hän välineellisesti merkitsee tehdessään vanhempansa kautta vanhempien toiveista totta. Lapselle edellytys on, että hän voi olla

oma itsensä, arvokas sinänsä.

Voiko lapsella olla sellainen vanhempi, jonka viranomaiset tietävät, mutta jota laki estää häntä itse tietämästä?

Lapsi ei ole millään lailla osallisena aikuisen välisissä harkinnoissa, ei kaupankäynnissä eikä sopimuksissa. Lapsella on oma elämänsä, joka rakentuu omien tosiseikkojen varaan. Kuvitellaan tilannetta tulevaisuudessa, jolloin keskuudessamme on satoja tai tuhansia lapsia ja varttuvia nuoria. Kuvitellaan tilannetta, jossa viranomaisilla ja tutkijoilla on käytettävissään lakisääteinen tietovarasto, jossa biologisen perinnön tieto kulkee. Kuvitellaan tilannetta, jossa lakisääteisesti emme haluaisi luovuttaa tuota tietoa niille ainoille ihmisille, joiden elämään se liittyy. Näin epärehellistä ei hallinnon eikä lainsäädännön koskaan pitäisi olla. Tutkija ja viranomainen toimivat kuvittelemansa ”suojelun” nimissä. He suojelevat osapuolia tiedolta jota pitävät vaarallisena. Avoimessa yhteiskunnassa tällainen tilanne on selvä mahdottomuus.

Mitä tekisimme?

- Tieteellä ei ole moraalialia eikä vastuuta. Tiede kulkee omien intressiensä ohjaamana. Ydinaseet ovat tästä hyvä esimerkki: ne ovat rikos ihmisyyttä vastaan ja silti suuri osa maailman tiedemiehistä puuhaillee niiden ympärillä. Myös hedelmällisysteknologian alueella tieteellä ei ole sinänsä moraalialia, ei eettisiä ratkaisuja kysymyksiimme. Kansalaisten on itse rakennettava puitteet, moraalialia ja etiikka, jonka mukaan he haluavat asioiden kulkevan.
- Maailma on pullollaan lapsia. On kansoja, joiden lapsiluku on 40—45 % väestöstä. Väljennetään kansainvälistä adoptioikäntäntöä, mutta tavalla joka turvaa sen, että luovutetut lapset eivät ole alistamisen ja kaupankäynnin kohteina. Itse synnyttäminen tai siittäminen ei ole arvo sinänsä, jos kaippaa lasta.
- Hävitetään tieto biologisesta vanhemmuudesta. Miksi kenenkään pitäisi tietää tarkkaan yksilöitynä munasolun tai siittiön biologista alkuperää. Tehdään siittiö-

ja munasoluvirastoja, jotka riittäväällä täsmällisyydellä ilmoittavat biologisen perimän: vaaleatukkaiset/tummatukkaiset, sinisilmäiset/ruskeasilmäiset, isokokoiset/pienikokoiset. Luopukoot viranomaiset ja tutkijat tietämisen halustaan. Sekoitetaan siittiöt, luonto valitsee. Tällöin kiusallista tietoa henkilöidystä luovuttajasta ei ole kenelläkään. Silloin se ei ole perheen tai lasten taakkana ja astuu korkeintaan tutkijoiden ja virkamiesten tietämisen halun varpaille.

- Rakennetaan yhteinen vanhemmuus, kaikkien aikuisten vastuu kaikista lapsista. Keinohedelmöityksestä ei saa muodostua hyvinvointiyhteiskunnan pahoinvoinnin sievistelevä uuskielinen peittämissyritys. Kaiken hyvinvointimme, kaiken teknologiamme, kaiken tieteemmekin keskellä elämään aina liittyy puutteellisuuksia ja täyttämättömiä toiveita. On lapsettomuutta, on vammaisuutta ja sairautta.

Yhteinen sosiaalinen vanhemmuus on meille aikuisille kaikille tarjolla: vastuu kaikista lapsista.

En vastusta keinohedelmöitystä, se on hedelmöitystä vieraalla siittiöllä tai vieraalla munasolulla. Vastustan kohdunvuokrausta, jossa nainen on vain väline toisten toiveiden täyttymiselle tietämättä itsekään etukäteen mihin ryhtyy. Vastustan ihmisalkioilla leikitelyä tieteen nimissä. Tulevan lapsen kannalta sosiaalinen vanhemmuus on tärkeää ja merkittävää, sen voi ulottaa koskemaan meitä kaikkia: me olemme kaikki isä ja äitejä maailman lapsille.

OUTI HOVATTA:

Otsikon kysymyksenasettelu saattaisi ilmentää todellista ongelmaa uusperheessä, jossa molemmilla vanhemmilla on lapsia erikseen ja yhdessä. Tahattoman lapsettomuuden ratkaisutapojen jälkeen vastaus on yleensä hyvin selkeä. Isä ja äiti ovat ne vanhemmat, joiden kanssa lapsi elää. Nämä ovat joko lapsen alkuperäiset vanhemmat tai ottovanhemmat. Sen sijaan sijaislapsella voi olla kahdet vanhemmat. Tilanteesta riippuu, pitääkö hän isänään ja äitinään omia sijaisvanhempiaan

vai akuperäisiä vanhempiaan, joihin usein on mahdollista pitää yhteyttä.

Tahaton lapsettomuus on yleistä. Noin 15 % pareista on ainakin jonkin aikaa tahattomasti lapsettomia. Osa näistä sitten saa lapsia joko hoidon avulla tai ilman. Osa joutuu hyväksymään elämän ilman lapsia. Heille on tarjolla esimerkiksi kollektiivisen vanhemmuuden mahdollisuus.

Lapsettomia pareja autettaessa pyritään noudattamaan heidän toivettaan ja autetaan heitä lääketieteen keinoin saamaan toivomansa lapsi. Samaan aikaan otetaan esille se mahdollisuus, ettei lasta tulisikaan. Näin lääketieteellisten hoitojen ohella tuetaan lapsettomia ihmisiä hyväksymään itsensä myös sellaisinaan ja auttamaan heitä pääsemään surun yli. Lapsettomuskriisin elämisen jälkeen on mahdollista elää täysipainoista elämää myös ilman omia lapsia.

Tekniikka avuksi

Tavallisin tilanne on, että lasta toivova pari saa omista sukusoluistaan syntyneen lapsen, jolla on puolet äidin ja puolet isän perintötekijöistä. Vanhemmuus ei tällöin tietenkään ole mitenkään epäselvä.

Vanhemmuus ei ole näiden ihmisten mielestä mitenkään epäselvä myöskään silloin, jos siittiöt eivät ole päässeet äidin emättimeen yhdyntässä, vaan on jouduttu käyttämään keinosiemennystä.

Syntyvän lapsen kannalta ei liene merkitystä sillä, onko siittiöt viety perille siittimellä, sormin, lusikalla, injektioruiskulla (neulan kanssa tai ilman neulaa), keinosiemenyskatetrilla tai pudotettu pipetillä kudosviljelymaljalle.

Tällaisten hoitojen avulla lapsia saaneista vanhemmista itsestään ainakin tuntuu, ettei tässä ole mitään eroa. Vanhempien tunne on tärkeä ja sitä on kunnioitettava. Vanhemmat han itse luovat lapsensa kasvuympäristön.

Sukusoluja voi lahjoittaa

Pieni osa tahattomasti lapsettomista pareista (10—20 %) tarvitsee avukseen lahjoitettuja sukusoluja. Valtaosa näistä pareista

myös hyväksyy tämän vaihtoehdon käytyään ensin lapsettomuskriinsä läpi. Nämä vanhemmat ovat sitä mieltä, että itse lapsi on keskeinen, ei välttämättä omat perintötekijät lapsessa.

Jos mieheltä puuttuvat siittiöt tai hänellä on jokin muu vaikea lapsettomuutta aiheuttava tekijä, jota ei pystytä hoitamaan, tai vaikea perinnöllinen sairaus, hän voi saada lapsia lahjoitetuilla siittiöillä. Niillä on silloin tehtävä hänen puolisolleen keinosiemennys, joka on yksinkertainen toimenpide. Siittiöiden puuttumisen syyt ovat useimmiten hyvin arkisen tuntuisia. Tavallisimpia ovat sikotauti, laskeutumatta jääneet kivekset ja muut pienet synnynnäiset häiriöt, jotka eivät vaikuta mieheen millään muulla tavalla. Sairastettu sikotauti ei muuta miestä isänä minkäänlaiseksi. Hän on lahjoittajan siittiöillä saadun lapsensa oikea isä.

Koeputkihedelmöitystekniikka mahdollistaa nykyään myös lahjoitettujen munasolujen käytön. Tällaisen perusteena voivat olla esimerkiksi munasarjojen toiminnan ennenaikainen loppuminen tai synnynnäiset kehityshäiriöt, esimerkiksi melko tavallinen Turnerin oireyhtymä. Myös naisilla voi olla perinnöllisiä sairauksia. Lahjoitetut munasolut hedelmöitetään kudosviljelymaljalla puolison siittiöillä ja saadut alkiot siirretään kasvamaan lasta toivovan naisen kohtuun ja raskaus ja synnytys sujuvat sitten kuten muillakin. Nainen siis synnyttää oman lapsensa. Hän on luonnollisesti tämän lapsen äiti.

Lahjoitettuja sukusoluja käytettäessä isä ja äiti ovat luonnollisesti lasta toivoneet vanhemmat, ne joille lapsi syntyy ja joiden kanssa hän kasvaa. Sukusolujen lahjoittajalla ei ole oikeuksia eikä velvollisuuksia lapseen nähden.

Sukusolujen lahjoittaja voi olla tunnettu, yleensä sukulainen. Meidän oloissamme lähes ainoa kysymykseen tuleva vaihtoehto on, että lahjoittaja on joko lasta haluavan miehen veli tai lasta haluavan naisen sisar. Tällaisessa tilanteessa on perhedynaamiset ongelmat yritettävä estää ennalta. On tehtävä selväksi, ettei lapsi ole sukusolun lahjoittajan vaan todella lasta haluavien vanhempien lapsi. Lahjoittajalla ei ole oikeutta puuttua perheen asioihin. Se ei olisi syntyneen lap-

sen edun mukaista. On kuitenkin perheitä, joille tämä vaihtoehto tuntuu sopivan, heille se ilmeisesti on erittäin hyvä ratkaisu.

Osa tahattomasti lapsettomista pareista hyväksyisi myös muun tunnetun lahjoittajan. Tällöin olisi voitettava samat ongelmat kuin edellä. Lahjoittaja ei saisi sekaantua perheen asioihin eikä päinvastoin. Tällaista vaihtoehtoa on esitetty lapsen edun mukaisena. Ehkä se joissain tapauksissa saattaisi ollakin, jos vanhemmista itsestään tuntuu, ettei tunnettu lahjoittaja häiritse heidän suhdettaan toisiinsa eikä lapseen. Tällaisia lahjoittajia on kuitenkin erittäin vaikea löytää. Ainoana vaihtoehtona se ei sen vuoksi voi näille perheille tulla kysymykseen.

Tuntematon lahjoittaja on nykyään tässä tilanteessa ylivoimaisesti tavallisin ratkaisu. Vanhempien tunneilmaston ja sitä kautta lapsen kannalta se on usein toivotuin vaihtoehto. Tässä tilanteessa lapsen etu on jälleen riippuvainen vanhempien keskinäisestä ja vanhempien ja lapsen välisistä vuorovaikutussuhteista, joita ulkoisilla seikoilla ei pitäisi häiritä. Vanhempiensa hartaasti toivotuna lapsena syntyneelle ja kasvaneelle nuorelle aikuiselle tieto siitä, että hän on saanut alkunsa tuntemattoman lahjoittajan sukusolusta ei liene ylipääsemätön ongelma. Hänellä on isä ja äiti, lisäksi hänellä on mahdollisuus luovaan fantasiaan.

Lahjoitettuja sukusoluja toivovilla pareilla pitäisi siis olla mahdollisuus periaatteessa valita heille sopiva vaihtoehto eli joko tuntematon tai tunnettu lahjoittaja. Ahdasmielinen lainsäädäntö saattaa tässä suhteessa lopettaa koko auttamiskeinon.

Kohdunvuokraus

Kohdunvuokraus sen sijaan on lapsettomuuden ratkaisutapa, jossa kyllä vanhemmuus saattaa tuottaa ongelmia. Varsinaisena kohdunvuokrauksena voidaan pitää tilannetta, jossa lasta haluavan parin sukusolut hedelmöitetään koeputkessa ja alkiot siirretään sitten kasvamaan sijaissyntyttäjän kohtuun. Sijaissyntyttävä käy läpi raskauden, synnyttää lapsen ja luovuttaa sen sitten biologisille vanhemmille ottolapseksi.

Vielä ongelmallisempi tilanne saattaisi olla se, mitä on myös nimitetty kohdunvuokraukseksi, jossa sijaissyntyttäjäksi tarjoutuvalla naiselle tehdään vain keinosiemennys lasta haluavan parin miehen siittiöillä. Tällöin hän synnyttää miehelle oman lapsensa ja antaa sen ottolapseksi. Tätä vaihtoehtoa pitäisin niin ongelmallisena, että suhtaudun siihen suurin varauksin.

Sen sijaan tietyissä erityistapauksissa kohdunvuokrausta ei varmasti tarvitsisi tyystin kieltääkään. Tällöin täytyisi ensin selvittää, että lasta haluavilla vanhemmilla on edellytykset ottovanhemmiksi. Heidän on siis käytävä lapi lain vaatima ottolapsineuvonta ja selvitykset.

Sijaissyntytykselle täytyy olla myös lääketieteellinen peruste. Tällaisiahan ovat kohdun puuttuminen, vaikeat viat kohdussa, vaikeat immunisaatiot tai mahdollisesti sairaudet, jotka estävät raskauden ja synnytyksen, mutta sallivat muuten tavallisen elämän.

Lääketieteellisen perusteen vaatimisella voitaisiin estää toisten naisten hyväksikäyttö eli se, että joku ei viitsi tai halua käydä läpi raskautta, vaan haluaisi rahasta antaa toisten synnyttää lapsensa.

Sijaissyntyttäjän täytyisi toimia todella vapaasta tahdostaan. Ilmeisesti pitäisi selvittää, että häneen ei kohdistu psyykkistä eikä taloudellista painostusta eikä hän ole riippuvainen naisesta, jolle häntä pyydetään lapsi synnyttämään.

Esimerkiksi Englannissa onnistuneissa tapauksissa sisar on synnyttänyt toisen sisarensa lapsen. Tämähän saattaa olla ihanteellinen vaihtoehto joillekin sisaruspareille. Toisissa perheissä se sen sijaan saattaa olla riippuvuuden hyväksikäyttöä. Tässä täytyisi kokeneen perheneuvojan siis käyttää perhedyntämisestä selvittelyä.

Sijaissyntyttäjän pitäisi olla terve nainen, mielellään uudelleensyntyttävä, jolloin hän tietäisi tarkalleen, mihin on ryhtymässä. Sijaissyntyttäjällä on olemassa lain suoma oikeus pitää synnyttämänsä lapsi itsellään, niin kuin on muillakin äideillä, jotka suunnittelevat lapsensa antamista ottolapseksi. Mitään yleistä lapsettomuuden ratkaisutapaa nähdäkseni kohdunvuokrauksesta ei voi koskaan tulla.

Lokakuun alussa Kriittinen korkeakoulu järjesti keskustelutilaisuuden AIKUISKASVATUSTA KEHITTÄÄN — UNOHTUUKO SIVISTYS? Keskustelijoina olivat KK:n pääsihteeriksi Kalevi Suomela, suunnittelupäällikkö Liekki Lehtisalo opetusministeriöstä ja KTOL:n koulutuspäällikkö Taru Törrönen.

Jääkö sivistys koulutuksen jalkoihin?

Kalevi Suomela pohti koulutuksen ja vapaan sivistystyön suhdetta ja merkitystä suomalaisessa yhteiskunnassa. Taru Törrönen uskoi vapaan sivistystyön mahdollisuuksiin kulttuurin ylläpitäjänä ja välittäjänä. Liekki Lehtisalo taas näki koulutuksen väistämättä avartuvan sivistyksen suuntaan. Niin on jo tapahtunut ja kehitys jatkuu kaiken aikaa.

Mutta myös tässä keskustelussa vapaa sivistystyö joutui tavallaan puolustautumaan kaikkialle levittäyvän koulutuksen edessä.

Katsaus julkaisee keskustelun tiivistelmän.

Toimittanut Asta Haapalainen

Kalevi Suomela:

Aikuiskoulutusta on tässä maassa kehitetty määrätietoisesti 20 vuotta. 1970-luvulla luotiin käsite life long education, josta on tullut alan iskusana ja jota edelleen paljon toistetaan, kun näistä asioista puhutaan.

Väestön koulutus 2000 -mietinnön myötä aikuiskoulutus on taas päässyt ajankohtaisten kysymysten joukkoon.

Nykyinen hallitus piti vuosi sitten rakennemuutosseminaarin, jonka konkreettisin lääke rakennemuutokseen oli panostaminen koulutukseen. Väestön koulutus 2000 -mietintö on tavallaan vastaus seminaarin haasteeseen. Koulutuksella on suuri merkitys yhteiskunnan ja talouden hoidon kannalta. Vaatimukset kasvavat, kun yhteiskunta monimutkaistuu ja teknologia kehittyy. Ihmisiltä edellytetään jatkuvaa uusien valmiuksien omaksumista työelämässä. Mutta monet luultavasti kysyvät hiljaa mielessään, miten sivistyksen käy tässä muutosprosessissa. Jääkö vapaa sivistystyö koulutuksen jalkoihin?

Kysymys voidaan esittää myös syvällisemmässä mielessä. Voidaan pohtia suunnittelukäsitteitä, jotka aikuiskoulutuskomitean mietinnössä 1970-luvulla otettiin käyttöön. Koko vapaan sivistystyön käsite pyrittiin unohtamaan ja koulutus otettiin koko sektorin kattavaksi yläkäsitteeksi. Vapaata sivistystyötä alettiin nimittää harrastustavoitteiseksi koulutukseksi. Käsite sisältää vähätteleviä konnotaatioita, jotka saavat koko asian näyttämään suorastaan naurettavalta.

Voidaan myös kysyä, kuvaako koulutuksen käsite ollenkaan vapaan sivistystyön pyrkimyksiä. Pitääkö se nähdä koulutuksen yhtenä lohkona vai pitäisikö ajatella ihan päin vastoin sivistisyhteiskunnaksi pyrkivässä Suomessa?

Koulutuksella ymmärretään ensisijaisesti ihmisen valmentamista tiettyyn tehtävään. Sivistystyö voi olla harrastustavoitteista toimintaa. Mutta parhaimmillaan siinä on kyse maailmankuvan muodostamisesta, vastausten etsimisestä eksistentiaaliin peruskysymyksiin. Paljon käydään myös yhteiskunnallista keskustelua. Sivistystyön tavoitteet ovat siis kulttuurisesti merkittäviä; se kehittää arvoja ja normeja, joiden varassa elämme.

Tuntuu kuitenkin kuin toistakymmentä vuotta jatkunut kehittäminen olisi työntänyt sivistystyön ajatuksellisesti ja aineellisesti ahtaaseen nurkkaan.

Rahvaan sivistämisestä koulutukseen

Liekki Lehtisalo:

Koulutus on aina — huonoimmillaan ja teknisimmilläänkin — sivistystä. Parhaimmillaan se on laajasti ottaen juuri sitä, mitä Kalevi Suomela kertoi vapaan sivistystyön olevan. Se on omaehtoista aktiivista itsensä kehittämistä, vastausten etsimistä elämän ongelmiin, itsensä sivistämistä, arvojen etsimistä. Hyvä kouluttaja sisällyttää koulutukseen tämäläpaisia asioita. Sivistys on laaja käsite. Koulutuksessa sillä voitaisiin tarkoittaa mahdollisuuksia ihmisen persoonallisuuden kaikkien puolien tasapainoiseen kehittämiseen.

Jos ajatellaan aikuisväestön koulutuksen kehittymistä 1800-luvulta alkaen — silloin puhuttiin kansan, rahvaan sivistämisestä. Rahvaalle annettiin ylhäältä käsin vähän tietoa, jotta se jollain tavalla tulisi toimeen ihmisenä yhteiskunnassa.

1800-luvun lopulla alettiin puhua vapaasta sivistystyöstä, joskin sillä oli vielä aika paljon vanhan kansansivistyksen rasitetta. Vapaa sivistystyö oli toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan asti hyvin puhdasta kaikesta ammattisivistyksestä, joka haluttiin rajata sen ulkopuolelle. Muistutan Zachris Castrénista, vapaan sivistystyön apostolista, joka totesi, ettei ammattisivistys kuulu vapaan kansansivistystyön piiriin. Tätä ei lieventänyt edes hänen esittämänsä varaus, että ammattityöhön voisi saada elvykkeitä kansansivistyksestä.

Vapaan sivistystyön ammattisivistystä kohtaan tuntemasta fobiasta olisi kiireesti päästävä eroon. Se on saattamassa vapaata sivistystyötä nykyistään heikompaan asemaan. Vapaan sivistystyön on avauduttava vanhakantaisesta yleissivistyksestä yleisemmän ammattisivistyksen suuntaan. Näiden välinen raja on etenkin työelämän puolella jo muutenkin rapautumassa.

Työelämä vaatii yhä laajempaa sivistystä. Yhä enemmän pitää ottaa etäisyyttä vanhoihin itsestäänselvyyksiin ja ajatustottumuksiin, vanhoihin toimintamalleihin. Työelämä on monien kohdalla liukumassa yleisempään suuntaan. Toivottavasti siinä säilyy myös toisenlaista humanistisen sivistyksen leimaa.

Yleissivistystä ja ammattisivistystä ei kannata pitää toisilleen vastakkaisina asioina.

Aikuiskoulutuksen painopiste on parin kolmen viime vuoden aikana yhä enemmän siirtynyt ammatillisen aikuiskoulutuksen suuntaan. Viime keväänä annettiin valtioneuvoston periaatepäätös ammatillisen aikuiskoulutuksen kehittämistä. Siinä vapaan sivistystyön puoli jäi hyvin heikoille. Kaikki ylimääräiset resurssit suunnattiin ammatilliseen aikuiskoulutukseen. Olin itse puheenjohtajana laatimassa Väestön koulutus 2000 -mietintöä. Se on selvästi ammatillista aikuiskoulutusta painottava, siinä konkretisoituu Holkerin hallituksen ohjelma. Sen mukaan ammatillista aikuiskoulutusta lisätään rajusti lähivuosina. Perus- ja uudelleen koulutuksen kapasiteetti kaksinkertaistetaan, täydennyskoulutusta lisätään 5 miljoonasta työpäivästä 13—18 miljoonaan.

Sivistys — kansakunnan asia

Taru Törrönen:

Vapaan sivistystyön puolella on kyllä varmasti havaittavissa ammatillisen koulutuksen fobiaa, josta Lehtisalo puhui. Mutta ilmeisesti siihen on syitäkin olemassa. Vapaa sivistystyö ja sivistystyö yleensä on niin moni-ilmeinen asia, että sitä on vaikea ”saada hanksaan”. Ammatillinen koulutus voidaan pätekkäyttämällä jotenkin hahmottaa. Sivistystyön tavoitteet ovat paljon vaikeampia. Niissä tulevat mukaan monet syvälliset filosofiset kysymykset. Ammatillisen koulutuksen hyväksi on tehty paljon töitä. Se on ikäänkuin saatu jollekin mallille. Mutta laittaisin kyllä siihen jöitakin kysymysmerkkejä. Yhteiskunnan rakenne on muuttumassa. Ehkei 20-vuotiaiden ryhmä, jolle koulutus 2000 -ohjelmaa ollaan tekemässä, käyttäydäkään niin kuin on kuviteltu. Sen elämäntyyli voi olla kokonaan toisennäköinen.

Mitä on sivistys?

Se on kansakunnan, kaikkien ihmisten asia, ei suunnitelmia laativien organisaatioiden. Kun puhutaan sivistyksestä, puhutaan jostakin kulttuuriin olennaisesti sisältyvästä. Kansakunnan inhimillisen tiedon täytyy jollakin tavalla siirtyä nuoremmalle sukupolvelle. Koulutukseen sisällytetty sivistysajatus voi toteutua vain tietyllä tasolla. Paljon sivistystehtävää jää kaikenlaisten ihmisten kohtaamis- ja vuorovaikutustilanteisiin. Se ei ikinä tule hoidetuksi aikuiskoulutusjärjestelmällä.

Mielestäni koulutussysteemeissä on vielä aika maskuliininen sävy: niissä asiat otetaan hallintaan ja hoidetaan.

Vastuuta sivistämisestä on jaettava laajasti kaikkeen ihmisten väliseen kanssakäymiseen. Olen ajatellut käytännön esimerkkinä hautajaisten järjestämistä. Miten tieto siitä, mitä hautajaisissa tapahtuu, välittyy ihmisille? Ketkä sen tiedon antavat, ketkä ottavat vastaan? Missä tällaista kulttuuriin olennaisesti liittyvää asiaa käsitellään?

KS: Suomalaisille sivistysinstituutioille on ominaista yhdensuuntainen kommunikaatio. Dialogin harjoittelulle on mahdollisuuksia miltei vain koulutuksen piirissä.

Vapaa sivistystyö on dialogin instituutio. Mutta onko se tässä suhteessa tajunnut tehtävänsä syvällisesti? Onko koulutuksen sivistystavoitteet asetettu liian ahtaalle ja tyydytty painottamaan teknis-tiedollisia arvoja ja kilpailua, jossa kovat kyynärpäät ovat arvokkaat? Tyydytäänkö harrastustavoitteeseen puuhasteluun?

Julkisuus ja gurut

LL: Elämme keskellä kulttuurin murrosta, kokonaiskulttuuri ja sivistysajatus ovat pirstoutumassa. Ne ovat tilkkutäkkimäisiä, monenmoisista palasista kokoonpantuja. On kyse koko maailman pirstaloitumisesta. Se ilmenee yksilön elämässä vieraantumisenä muista ihmisistä, käpertymisenä omaan itseensä ja perheeseen. Vähitellen kokonaisnäkemys yhteiskunnasta katoaa. Tieto on sivistyksen ehdoton perusta, mutta myös tiedon käsite pirstoutuu tässä ajassa. Tiedon laatu ja totuudellisuus voidaan testata vain suhteessa kokonaisuuteen. Mikäli kokonaiskäsitely puuttuu, voidaan tietona esittää millainen mielipide tahansa. Totuudellisuuskriteeriksi on nousemassa, kuka mitään sanoo. Yhä useammin tiedon totuudellisuus riippuu sen lausujasta.

Myös julkisuusarvo näyttää nykyisin tiedon kriteeriltä. Asiantuntijoiksi ovat muuttumassa ne, jotka esittävät tiedon näköistä tietoa: toimittajat, poliitikot, teollisuusjohtajat, erilaiset pintagurut. Näitä me uskomme. He esiintyvät sanomalehdissä suurin osikoin. Harva rupeaa edes miettimään, onko heidän sanoissaan totuutta siinä määrin, että se pitäisi totuutena ottaa. Perustelematon ja tiedon näköinen tieto tulevat vähitel-

len yhteiskunnan toiminnan perustaksi. Nämä ovat todellisia vaaroja ja uhkia — paljon suurempia kuin koulutuksen sisäiset vionoutumat.

TT: Pitää paikkansa, että asioita pidetään totena sanojan eikä sisällön takia. Mutta millä tukea ja rohkaista ihmistä suhtautumaan mihin tahansa asiaan kriittisesti? Saavatko ihmiset koulutuksessa riittävästi tukea oman mielipiteen muodostamisen prosessissa?

Myös aikuisopiskelijat vaativat guruja. Kaivataan niitä, jotka sanovat, miten asiat ovat. Toisten tehtäväksi jää kertoa, että he olivat paikalla kuulemassa ja toistaa sitä. Heidän arvonsa ihmisinä nousee, kun he ovat olleet oikealla hetkellä oikeassa paikassa kuulemassa oikeaa asiaa. On paljon harvinaisempaa, että kenen tahansa ajatukset ja mielipiteet olisivat virikkeenä omalle ajattelulle ja tiedon hankkimiselle.

Sivistysajatus ahdingossa

KS: Vapaa sivistystyö on joutunut yhteiskunnan kehittämisen kannalta katveeseen. Sivistysajatus on joutunut ahtaalle nopeaa taloudellista kasvua hakevien ammattivalmiuksen rinnalla. Kuitenkin sivistysajatus tarvitaan kansakuntaa elähdyttävänä voimana.

LL: Pelkkä sivistysajatuksen puolustaminen ei riitä. Edellytykset uudennaiselle sivistysajatukselle ovat jo olemassa. Tässä maassa sivistytään koulutuksen avulla.

Ammatillisen koulutuksen on edelleen avauduttava sivistyksen suuntaan. Tällä alueella on 30 vuoden aikana tapahtunut todella paljon. Sivistysajatus on prosessi, se muuttuu koko ajan.

Tavoitteena ei ole koulutusyhteiskunta vaan suomalainen sivistysyhteiskunta.

TT: Sivistykseen liittyy myös paljon sellaista, mikä ei muutu. Aikuiskoulutuksen sivistysajatuksen pitää elää opettajissa. Mikä käsitys heillä on omasta sivistystehtävästään? Se on tärkeä osa koulutusta. Itse sivistymisen voi tapahtua hyvin erilaisissa inhimillisissä vuorovaikutustilanteissa.

KS: Sivistysajatukseseen tarvitaan vanhaa ja uutta. Opettajat elävät usein uuden odotuksessa. Uusi hullaannuttaa. Sivistystä on kuitenkin nähdä syvälle, osata kytkeä uusi perinteeseen.

Liisa Kiesiläinen
projektisihteeri
Kriittinen korkeakoulu

Eräs koulutusprosessi Kriittisessä korkeakoulussa

Kriittisen korkeakoulun kasvatuskulttuuriprojektin eräänä tärkeänä tehtävänä on ollut kehittää ja kokeilla uudenlaisia aikuiskoulutuksen muotoja.

Erääksi varhaiskasvatuksen koetinkiveksi on muodostunut lapsen kasvattajien välinen vuorovaikutus. Yhteistyöstä on tullut käsite, jota pelätään ja kunnioitetaan, sitä ihmetellään, sen merkitystä painotetaan tai vähätellään, joskus jopa koko sana kirotaan.

Projektin edetessä olen tullut yhä vakuutuneemmaksi siitä, että päivähoiton laadun kehittäminen ja kehittyminen vaativat suurta muutosta niin ”ammattkasvattajien” kuin vanhempienkin suhtautumisessa yhteistyökysymyksiin. Enää ei ole päiväkotveja, jotka antavat vain lisävirikkeitä kouluun meneville, vankan kotikasvatuksen saaneille lapsille. Kymmenen tuntia päivässä, vuoden ikäisestä kouluikään, sisältää monen lapsen elämässä niin paljon, että on pakko puhua lapsen kokonais- tai yhteiskasvatuksesta. Kuitenkin kasvatusvastuun palloa heitellään edelleen vanhemmilta päiväkodille ja sieltä nopeasti takaisin. Ikäänkuin lasta lennätettäisiin aikuiselta toiselle kenenkään haluamatta ottaa kiinni. Mitä tapahtuu, jos lapsi putoaa maahan? Vai joko lapsi on pudonnut? Näiden kysymysten äärelle oli tarkoitus kurssin aikana pysähtyä.

Yhteistyön oppiminen

Kurssi sai proosallisen nimen: Yhteistyö vanhempien kanssa. Halusin, että käsitteen asenteellinen painolasti tulee myös tarkastelun kohteeksi.

Koulutuksen kantavia ideoita olivat prosessuaalinen oppiminen ja käsitteiden tarkastelu omien kokemusten kautta ja niiden avulla. Kurssin virallinen yleistavoite määriteltiin seuraavasti: ”Tavoitteena on kouluttaa eri päiväkotien lastentarhanopettajista ns. muutosagentteja omiin työpisteisiinsä. Koulutukseen osallistuville pyritään antamaan sellaisia valmiuksia, joiden avulla he pystyvät ymmärtämään yhteistyöhön liittyvää problematiikkaa (sekä yleisinhimillisesti että osana tämän päivän yhteiskunnallista tilannetta) sekä löytämään keinoja oman alueensa ja työpisteensä yhteistyöongelmien ratkaisemiseen. Koulutuksessa pyritään löytämään myös sellaisia pedagogisia muotoja, joilla koulutukseen osallistuva voi välittää osaamisensa työtovereilleen?”

Kurssin perusrunko muodostui kahdesta yhteisestä teoriapäivästä (alussa ja lopussa), kahdeksasta kolmen tunnin mittaisesta pienryhmäistunnosta, välitehtävistä sekä loppuraportista. Koulutettavat olivat Helsingin kaupungin päivähoiton työntekijöitä (23 lastentarhanopettajaa ja 1 sosiaalikasvattaja) neljän suurpiirin alueelta.

Aluksi teoriaa

Ensimmäinen yhteinen teoriapäivä sisälsi teoriaa vain nimeksi. Kurssin viitekehyksenä toimi kaksi käsitejärjestelmää, jotka esittelin ensimmäisen tunnin aikana. Loppupäivä käytettiin uusien käsitteiden selventämiseen ja niiden elämykselliseen ymmärtämiseen Eeli Klemetin ohjaamien draamaharjoitusten avulla. Esillä olleiden teoreettisten käsitteiden oli tarkoitus seurata mukana koko koulutusprosessin ajan selventäen ja kooten erilaisia kokemuksia ja mielikuvia.

Ensimmäisen teoriapäivä poikkesi rakenteeltaan ja sisällöltään tavanomaisesta täydennyskoulutustilaisuudesta. Vaikka olin etukäteen ilmoittanut kurssilaisille kirjeessä päivän poikkeavasta rakenteesta, saattoi ilmapiirissä aluksi havaita lievää hämmennystä ja ehkä ahdistustakin. Toisaalta päivän edetessä innostus ja uskallus kasvoivat. Näytti siltä kuin jotain olisi sulanut tai murtunut. Kurssilaiset itse kuvasivat kokemuksiaan seuraavasti: *"Teoriaa oli sopivan vähän, mutta se olikin sitä painavampaa. Asioita esitettiin aivan uudesta näkökulmasta katseltuna. . . Kurssin aloitus oli mielestäni hyvä, aukottamisen periaate onnistui erinomaisesti. . . — Se herätti innostuksen ja jätti uteliaisuutta jatkoa ajatellen. . . — . . . draama-harjoitukset olivat valaisevia, ymmärsin miltä vanhemmista tuntuu. . . Ensimmäinen päivä, jolloin koko kurssi oli koossa, tuntui jäykältä ja jännittävältä. Varsinkin erilaiset näyteltävät tilanteet olivat vaikeita ja outoja. Mutta heti sen jälkeen huomasi, että asioita ajatteli aivan uudesta näkökulmasta, kun itse oli oma-kohtaisesti kokenut erilaiset tunteet. . ."*

Ryhmiä, ryhmiä

Varmasti yhtä jännittyneenä kuin kurssilaiset konsanaan jäin odottelemaan yhteisiä pienryhmätapaamisia. Jatkoimme kurssia kolmessa kahdeksan hengen ryhmässä. Jokaisella kerralla (myös ensimmäisenä teoriapäivänä) ryhmät saivat välitehtävän suoritettavakseen. Ensimmäinen tehtävä oli oman prosessiryhmän perustaminen päiväkotiin. Oman ryhmän oli tarkoitus toimia samalla periaatteella kuin varsinainen koulutusryhmä. Koulutusta toteutettiin ikäänkuin kahdessa tasossa; koulutettavat olivat kouluttajia omissa työyhteisöissään ja saivat omassa koulutuksessaan ohjausta sekä omalle kehitykselleen että työyhteisönsä ohjaamiseen.

Jokaisessa ryhmäkokoontumisessa purettiin edellisen kerran tehtävä, josta keskusteltiin. Seuraavaksi alustin tietyn suunnitelman mukaisesti uuden aiheen pohdittavaksi ja lopuksi ryhmä sai tehtävän. Alun perin tarkoituksena oli edetä neljä kertaa etukäteissuunnitelman mukaisesti ja seuraavat neljä kertaa ryhmän itse määrittämien aihepiirien suunnassa. Käytännössä aika osoittautui niin niukaksi, että katsoin mielekkäämmäksi ohjata aiheiden valintaa loppuun asti. Näin käsiteltäväksi tulivat kaikki ne asiat, joiden merkittävydestä olimme yksimielisiä.

Oman ryhmän perustaminen päiväkotiin sujui useimmilta helposti. Toisaalta se aiheutti myös jännitystä ja epävarmuutta. Kouluttajana ja vetäjänä toimiminen omassa työyhteisössä koettiin haastavana, mutta myös ongelmallisena.

"Prosessin syntymisen kannalta oli välttämätöntä, että itse sai pitää ryhmää. Se mahdollisti yksilöllisyyden päiväkotikohtaisesti. . . Oli mielenkiintoista kuulla, mitä yhteisiä ja mitä erilaisia kokemuksia kullakin oli omien päiväkotiryhmiensä kanssa. . . . minua askarrutti, kuinka viestittäisin ryhmälle (pk:ssa) kurssista, onhan koulutus hyvin erilaista kuin mihin on totuttu. Ensimmäinen tapaaminen jännitti eniten. Mielessä pyöri, pystynkö välittämään asian tärkeyden, tuleeko vastustusta, tyrmäys, tulenko ymmärretyksi jne"

Loppu on alku

Kurssi päättyi kaikille yhteiseen teoriapäivään. Kolme intensiivisessä prosessissa ollut ryhmä tapasivat toisensa. Kohtaamisesta tuli päivän pääteema. Tarkoituksena oli tutkia, mitä tapahtuu kiinteiden, ryhmäytyneiden yhteisöjen kohdatessa. Niin turvallista ja viihtyisää kuin jokaisessa pienryhmässä olikin ollut, ei siirtovaikutus laajempaan yhteisöön, koko koulutusryhmään, ollut lainkaan itsestään selvä. Kokemukset kohtaamisesta olivat hämmentäviä. . . ”Lopussa ollut ison joukon kokoontuminen ei tuntunut hyvältä. OMA ryhmä — MUUT ryhmät -asetelma sai aikaan vastakkain olemisen tunteen, ehkä jälkeinpäin jopa syyllisyyden tunteen.”

Tarkoituksena oli herätellä juuri tätä problematiikkaa aikuisten välisessä yhteistyössä. Ikävää oli, että aikaa asian tarkemmalle pohdinnalle ja tarkastelulle oli liian vähän.

Koulutuksen päätteeksi jokainen kurssilainen tuotti kirjallisen raportin omasta toiminastaan päiväkodissa. Raportit koottiin yhteiseksi julkaisuksi, joka jaettiin jokaiselle osanottajalle. Näin mahdollistettiin kurssilaisille kurkistus 23:n muun päiväkotiyhteisön pienryhmään.

Välittömien palautteiden, loppuraporttien ja neljä kuukautta myöhemmin saatujen viestien perusteella uskoisin, että koulutuksen tavoite uusien näkökulmien avautumisesta saavutettiin hyvin.

”Paljon olen miettinyt myös teidän koulustanne. Jotkut samantyyppiset kurssit ovat olleet yhtä tyhjän kanssa ja olen tottunut luentotyyppiseen tapaan. Mutta tämä koulutus on pannut minut ajattelemaan asioita mahdollisimman monelta kannalta ja toisten mielipiteet ovat tuoneet vielä uusia ajatuksia mietittäväksi. Monta kertaa huomaan ajattelevani kurssipäivien asioita mielessäni iltaisin. Minulle tämä vuosi on ollut kasvun paikka.”

”Kevään aikana on huomannut oman tietämättömyytensä. Tavoite on ollut oikea, mutta menetelmät ovat olleet usein vääränlaisia. Olen tiedostanut selvemmin, kuinka rutiininomaisesti olen usein toiminut. Sen ti-

lalle on tullut kysymys miksi, mitä ja miten. Näin luovaa ihmissuhdetyötä ei rutiininvarassa voi tehdä. Prosessi on antanut tukea, rohkaissut kokeilemaan uusia ratkaisuja, joita ehkä aikaisemmin on ajatellut, mutta on puuttunut vain uskallusta. Oma oloni on tällä hetkellä utelias. Tuntuu, että monen asian voi tehdä toisin, voi ainakin yrittää. Tuntuu, että prosessini on keskeneräinen, en tunne itseäni valmiiksi, vaan toivon ja uskon oman kehitykseni jatkuvan ja sitä kautta toivon välittäväni jatkossa työtovereilleni näitä tärkeäksi tuntemiani asioita.”

Uudet ”Yhteistyö vanhempien kanssa” -kurssit alkavat ”yleisön pyynnöstä” joulukuussa -88, tammikuussa -89 ja syyskuussa -89.

EIJÄ MINKKINEN

RUNOJA

Näytelmää en ole lukenut,
mutta pidän suunnasta
Murheesta nousee Elektra.

Yksinäisyys

Sitähän se yhä:
ikävöin äitini
petollista rintaa.

An die Musik

Sinä joka minä olit.
Kykenenkö enää
olevaksi?

Kahviako tämä on, vai teetä?
Yhdentekevää: teen sen yksin.

Markku Graae

— luovuuden tutkija

Fil.lis. Markku Graae on toiminut 15 vuotta luovuuden opettajana INKAssa ja vetänyt joitakin vuosia luovan muuttumisen kursseja.

Hän on omaperäinen ajattelija, joka on ensimmäistä vuottaan Kriittisen korkeakoulun johtokunnassa.

Toimittanut Asta Haapalainen

Luonnehdi itseäsi!

Nuoruudesta lähtien olen kokenut, että et-sivälle tietoisuudelle todellisuus on heuristinen tai mergenttinen tapahtumaketju. Se merkitsee ensi sijassa sitä, ettei ole todellisuutta ilman omaa yksittäistä tietoisuutta. Seurauksena on ollut loppumaton määrä vaikeuksia ja sopeutumattomuutta. Inhoan syvästi dogmaattisuutta, selittelyä, mielipiteitä ja kokemusten käsitteellistämistä. Akateemisessa kulttuurissa olen poikkiteloin suhteessa lainalaiseen selittämiseen. Se ei avaa ymmärrystä silloin, kun todellisuuden näkee arvaamattomalla tavalla uuteen edettävyytenä.

Perusnäkemyksestäni seuraa, että jokaisen ihmisyyden ja toiminnan edistämisen tulee olla tasapainossa keskenään. Tällaisille puheille ei ole ollut tilaa ja seurauksena on ollut lähes umpukujamaisia tilanteita. Kuitenkin, mitä enemmän ihminen panostaa työsuoritukseensa sitä enemmän hänen on omistauduttava ihmisyytensä harjoittamiseen, menestyäkseen ja säilyttääkseen toimintakykynsä. Iskusanojani ovat vapaus, kesyttämättömyys ja tuloksellisuus. — Ja tuloksiin pyritään edettävyyden takia. Edistymisen takia tuloksia, tuloksien takia edistymistä.

Olet Kriittisen korkeakoulun johtokunnan jäsen. Miksi?

Kriittinen korkeakoulu tuntuu olevan harvoja paikkoja, joissa on mahdollisuus yrittää katsoa asioita uudella tavalla, vailla painolasteja. Se on hyvä ja mahdollisuuksia antava instrumentti uusille asioille. Johtokunnan jäsenenä oleminen merkitsee, että voi pistää oman pienen työpanoksensa asiaan, jolla on tärkeä funktio ja josta on kiinnostunut. En ole ajatellut asiaa niinkään vaikuttamisen kannalta.

Millainen on arviiosi Suomen tämänhetkisestä kulttuuritilanteesta?

Peruslähtökohdistani johtuen en yleensä ajattele asioita noin. Siitä seuraa mielipiteenmuodostusta, joka estää etenemisen. Yritän pikemminkin katsoa asiaa siltä kannalta, mitä voin tehdä osaamiseni puitteissa ja mikä mielestäni on oikeaa ja hyvää. Vältän asioiden satelliittikuvia. Pidän niitä vaarallisina, sillä ne muodostavat mielipiteitä. Jos näkee elämän heuristisena tapahtumana, jokainen mielipide muodostaa esteen. Syntyy kuvia.

Jos haluaa päästä eteenpäin, joutuu jatkuvasti kaatamaan näitä mielipidekuvia. Se on turhan rasittavaa.

Näen maailmanjärjestyksen moraalisen siten, että kaikki mitä ihmiset tekevät, miten he ajattelevat ja mihin he pyrkivät, on täsmälleen samaa kuin mitä tapahtuu. Laadullinen muutos on mahdollinen vain ihmisten muuttumisen kautta. Itse tapahtumista muuttamalla ei muuteta ihmistä.

Siksi kannattaa auttaa ja palvella yksittäisiä ihmisiä, jotka todella haluavat apua oman ymmärryksensä kehittämisessä. Se merkitsee perustilanteena, että toimii nimetömällä alueella, jossa ei jaeta kunniamitaleita. Mutta tyydytystä saa siitä, kun näkee miten joku edistyy.

Mitä Suomessa on 1980-luvulla todella tapahtunut?

Mielestäni yksilöt nykyisin ratkaisevasti enemmän kuin aikaisemmin antavat arvoa omille kokemuksilleen, omalle ymmärrykselleen. Painopiste on selvästi siirtynyt. Viisitoista vuotta sitten, kun INKA aloitti toimintansa, vetoaminen omaan kokemukseen oli outoa ja vierasta. Silloin vedottiin yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja muihin sen tyyppisiin asioihin. Nykyisin ihmiset katsovat maailmaa enemmän omin silmin. Se on iso muutos, joka näyttää vielä koko ajan kiihtyvän. Tänä päivänä ihmiset puhuvat sellaisista omista kokemuksista, joista kymmenen vuotta sitten olisi ollut sopimatonta puhua, niiden katsottiin kuuluvan yksityisyyteen. Tällaisen yksityisyyden syrjäytyminen on ollut nopeaa.

Sanon nykyisin usein, että ihmiset heräävät omaan yksittäisyyteensä ja yksittäisyys hävittää yksityisyyden.

Voidaan myös sanoa, että ihmisissä on tapahtunut yksilöllisen kriittisyyden herääminen. Se on upeaa ja toivon mukaan jatkuvaa. Enää ei kumarrella sellaisia asioita, joita ei itse koeta ja ymmärretä. Ihmisillä on kaipuu siihen, mikä tuo tyydytyksen ihmisenä olemisesta henkilökohtaisella tasolla. Tästä seuraa, että yksittäinen ihminen muodostuu rikkaudeksi yhteisölleen.

Mikä Kriittisen korkeakoulun toiminnassa on tärkeää ja mihin pitäisi pyrkiä, että tämä instituutio säilyisi elävänä tässä ajassa?

Hienointa on, jos pystytään olemaan puoli askelta tai kokonainen askel edellä sitä, mikä on jo muotoutunut ja vallitsevaa. Huonoa on, jos joudutaan viljelemään sitä, mitä kaikki muutkin viljelevät. Pieni kamppailu siitä puolesta askeleesta vaikka riskiä ottaen sisältää mahdollisuuden uusiin asioihin. Se takaisi Kriittiselle korkeakoululle tärkeän funktion.

Mielestäni koko Kriittinen korkeakoulu voisi olla sellainen instrumentti, jossa nämä asiat tihkuvat läpi kaikista mukana olevista. Ei niin, että joku näkee asiat tietyllä tavalla ja sanelee ratkaisut, vaan on yritettävä rakentaa elävää yhteisöä, jossa jokaisella on mahdollisuus vaikuttaa persoonansa, luonteensa ja elämäntähtäyksensä mukaisesti.

Parhaimmillaan näin tapahtuu, mutta elämässä on sekä euforisia että haadeenomaisia tiloja ja koko spektri vaihtelua näiden välillä.

Kerro luovuuskäsityksestäsi ja siitä, miten olet lähtenyt ajatuksiasi käytännössä soveltamaan.

Ihan alkuperäisenä syynä luovuuden harrastukseen oli 15 vuotta sitten INKAN käynnistytessä kiinnostukseni estetiikkaan. Mutta akateeminen estetiikka ei tuntunut tekevän kysymyksiä, jotka olisivat olleet elävän esteettisen mielenkiinnon kannalta merkittäviä. Vastauksetkaan eivät olleet kiinnostavia.

Halusin selvittää estetiikan problematiikkaa ja saattaa sen vastaamaan ihmisten todellisia esteettisiä ongelmia. INKA tarjosi tavallaan pedagogisen kokeilukentän ja mahdollisuuden selvittää, mitä ihmiset esteettisten kokemusten suhteen haluavat. Etsittiin todellisia ihmisten arkielämästä nousevia kysymyksiä. Etsittiin ihmisiä tyydyttäviä vastauksia, ei vain älylliseen askarteluun kuuluvia määritelmiä ja selityksiä. Haluttiin löytää tie elävään estetiikkaan.

Saatoin toimia alusta lähtien ihan vapaasti. Kontrolli muodostui selviytymisestä kuten nykyisinkin. Selviytyminen on sitä, että ihmiset ovat kiinnostuneita, että asia toimii. Siihen tarvitaan pitkäjänteisyyttä ja aikaa.

Pitkäjänteinen toiminta erottaa merkitykselliset asiat hetken huveista.

Miten vertaat INKAa ja luovan muuttumisen kursseja?

Luovan muuttumisen kurssit olivat alun perin tarkoitettuja luovan toiminnan harjoittajille. Heitä ei kursseilla ole kuitenkaan ollut erityisen runsaasti. Tarkoitan luovan työn tekijöillä niitä, jotka tekevät uutta löytävää työtä elääkseen tai muuten vakavissaan. Luovuuden säilyttämiseen liittyy paljon problematiikkaa.

Olenainen ero näiden kahden koulutuksen suhteen on siinä, että luovan muuttumisen kurssilaiset ovat valinneet luovuuden, INKAlaiset taas inhimillisen kasvun. Täytyy vastata siihen, miten ihmiset ovat valinneet. Se on olenainen ero.

Eroa on myös siinä, että INKAN opettajana — mitä sitten tekeekin — täytyy olla lojaali INKAlle, opettajakunnalle — ei saa soloilla, vaan on kyettävä yhteispeliin.

Luovan muuttumisen kursseilla on kyse siitä, että olen rehellinen itselleni.

Tyydytys työstä riippuu aina omasta panoksesta. Mitä enemmän asialle antaa, sitä enemmän siitä saa. Jos ei syystä tai toisesta aina pysty antamaan riittävää työpanosta, joutuu kohtaamaan epätydyttävyyden. Se on luovan työn perusdynamikkaa. Jos haluaa päästä johonkin uuteen, on annettava kaikkensa. Sitä on muiden välillä vaikea ymmärtää, jos ei ole vakavissaan opiskellut tai tehnyt pitkäaikaista luovaa työtä.

Tavallisesti myös luovassa työssä — työ opettaa tekijäänsä. Mutta välillä joutuu seinää vasten, edistymistä ei tapahdu. Luovuuskurssin ideana on oman luovuudenfilosofiansa luominen. Se auttaa, kun tulee hankaluuksia tai ei pääse eteenpäin. Tavallisesti on silloin ihmisenä ajanut itsensä tilanteeseen, jossa ei uskalla katsoa asioita. Luovuuden vaikeimmat ongelmat ovat luovan subjektin ongelmia.

Yhteistä molemmilla kursseilla opettamisessa on käsitys ihmisestä. Mielestäni ihmisenä oleminen on ihmisyyden harjoittamista — ei siis vain ihmisenä olemista. Ihmisyyttä ei harjoiteta minään erillisenä asiana, se on mukana kaikessa mitä tekee. Se on sitä, että yrittää tehdä työnsä niin, että on rehel-

linen itselleen ja pyrkii olemaan kiihkoilematon ja laajakatseinen. Sitä voi edistää olemalla rauhallinen ja tyyni. Suorituskyky kasvaa ja jokainen työpäivä muuttuu merkitykselliseksi, kun sen tekee ihmisenä eikä alistu suorittajaksi pistämättä itseään peliin. Ulko-kohtaisuus synnyttää arkisuutta, joka helposti musertaa.

Millaista palautetta olet saanut vuosien mittaan?

Palaute on mielestäni ollut yllättävän ymmärtävää ja hyvää suhteessa siihen, että toimin ja puhun ei-käsitteellisesti. Ryhmät ovat pysyneet koossa ja palaute on kannustanut eteenpäin.

Ihan alkuvaiheessa tein tietysti virheitä ja huomaisin, että jokin asia ei toimi. Joskus oli vaikeaa tietää, miten jatkaa. Alkuerehdysten jälkeen onkin sitten ollut usein etenemisen tuntua.

Miten suhtaudut tiedeyhteisöön nykyisin?

Taistelu väitöskirjan tekemisestä on kova ja rankka asia. Se tuo vahvaa tyydytystä, koska siinä on pantava kaikki likoon. Siinä onnistuu tai ei onnistu.

Suhtautumiseni omaan tiedeyhteisöön on ristiriitaista. Se uskoo edelleen, että selittäminen on tärkeää ja että selittämällä hoidetaan asiat. Itse uskon, että tyydytys tulee etenemisestä ja että se on merkityksellistä. Valan ottaminen asioita selittämällä on minulle vierasta.

Uskon, että merkittävä tieteellinen tutkimus humanistisella alueella on sellaista, joka synnyttää ymmärrystä ja mahdollistaa asioiden selvän omakohtaisen tajuamisen. Halu asioiden selittämiseen on nimenomaan humanistisissa tieteissä hirvittävä harha.

Eino Heikkinen

TERVEYSRIKOLLISET

Terveyskulttuurimme on nopean muutoksen alaisena. Keskenään kilpailevat virallinen ja epävirallinen lääketiede. Erilaisia vaihtoehtoisia hoitomuotoja kaupitellaan lisääntyvästi omasta ruumiistaan ja terveydestään kiinnostuneille hyvinvointivaltion kansalaisille. Omiin viitekehyksiinsä juuttunut, järkiperaisyttä vaativa ja tieteellisiin tutkimuksiin vetoava koululääketieteeseen nojaava että vaihtoehtoja tarjoava terveysbisness, jossa pillerit ja markat vaihtavat vilkkaasti omistajaa.

Eipä ihme, että tavalliset kansalaiset menevät tässä ruletissa päästään pyörälle. Historia toistaa itseään. Kun tupakkateollisuus hävisi pitkän informaatiotosodan kansanterveyden asiantuntijoille, aloitti meijeriteollisuus omansa. Ihmisten kemiallinen manipulointi lääkeaineilla sisältää sekin merkittäviä vaaroja ja runsaasti ei toivottuja vaikutuksia, kuten monet kansainväliset esimerkit ovat osoittaneet. Ne ovat kuitenkin toistaiseksi hukkuneet pieninä hälyinä lääketieteellisuuden mahdavaan informaatiojärjestelmään. Ympäristön pilaajille ei vielä ole edes kunnan vastustajia ilmaantunut. Tosiasioista ja kansanterveyden asiantuntijoiden mielipiteistä piittaamaton ihmisten terveyden epäsuorakin vahingoittaminen on terveysrikollisuutta, jonka poistamiseksi tarvittaisiin laajoja toimenpitei-

tä. Niiden tulisi estää ihmistä ja hänen elinympäristöään vahingoittavien tuotteiden valmistus. Tällöin ihmisten tahdonvoimaa ja vastuuntuntoa voitaisiin suunnata muihin elämän kannalta tärkeisiin kysymyksiin.

Kehkeytymässä on toisenkinlainen terveysrikollisuuden muoto, jossa me kaikki olemme potentiaalisia lainrikkokijia. Pyrkinessään muuttamaan ihmisten käyttäytymistä terveysrationaaliseen suuntaan, tuottaa terveyspolitiikka jatkuvasti uusia normeja ihmisten käyttäytymiselle. Tupakkalaki meillä jo on ja vähintään huonoa omaatuntoa potevat lihavat, liikuntaa harrastamattomat, hyvästä ruuasta nauttivat, alkoholiinkin vapaamielisesti suhtautuvat tavalliset ihmiset. Keskiaikaisen sielun pelastamispakon tilalle on tullut ruumiin pelastamisen velvot. Eikä sielukaan hölkätessä kokonaan puhdistumatta jää. Näin voi ainakin päätellä amerikkalaisista mainoksista, joissa papin kaapuun puetut miehet kehottavat sielun pelastamiseen tietynmerkkisten juoksukenkien avulla.

Monet vakavasti otettavat tutkimukset viittaavat siihen, että yhtä hyvin kuin itseään kurittamalla ja askeesilla ruumiin ja mielen terveys säilyvät myönteisten elämänasenteen, hyvien ystävien, yhteisön kannustamisen, hyväksymisen ja tuen sekä sosiaalisen turvallisuuden avulla. Jos nämä asiat ovat kunnossa, eivät pienet syrjähyppyt rasvaan, viinaan tai laiskanlinnan kulmaan mitenkään hengenvaarallisia ole.

Maailman menoa

KLAUS RAHIKAINEN:
AJATUKSEN HATARA
MAAILMA

Klaus Rahikainen vaikuttaa vapaalta ja oma-toimiselta monessa: ajattelijana, kirjoittajana ja kirjoittamansa kustantajana. Eikä varmaan vähiten oman elämänsä eläjänä. Voisi kai sanoa, että hän elää ja sitten ajattelee elämäänsä — eikä toisinpäin. Hänen kirjoittamansa kirjan kannalta järjestys on varmaankin oikea ja hänelle sopiva. Mutta entä lukijan kannalta?

Elämä ja todellisuus, jotka lepäävät ajattelun varassa, ovat Rahikaiselle petollista hetkeä. Ja vajoaminen niihin käy helposti ja huomaamatta: ajattelun maailman monet opit ja ismit ottavat meidät helposti pauloihinsa ja kieputtavat tiukasti kiinni itseensä. Silti ne voivat tarjota inhimilliseen elämään vain heikkoa ja vaihalloista voimaa. Heiveröistä siksi, että ne kahlitsevat ja jäykistävät elämän jokikin muuksi, meille vieraaksi ja etäiseksi. Ajattelun ja järjen keinoilla Rahikainen ei usko elämää tavoitettavan ja kirjansa saatesanoissa hän osoittaaakin teoksensa lukijalle, "joka vielä maailmaasi koet ja sydämelläsi tunnustele".

Omassa kirjassaan Rahikainen tunnustelee eri elämänelueita ja — tunteja kymmenittäin — jokaista muutaman sivun verran. Lauseet ovat lyhyitä ajatusiskuja, jotka eivät muodosta mitään yhtenäistä kokonaisuutta. Ehkä tämä on kirjoittajan tarkoituksin, mutta lukijana tulee usein mielikuva vimmaisesta katkoilusta. Jälkimmäinen ajatus lyö edellistä korville kuten: "Ajatukset ovat välttämättömiä. Ajatus ei ole tärkeä. "Jos paradoksaalisuus on ollut kirjoittajan tavoitteena, hän on siinä onnistunut. Ja tämä on sinänsä aivan hyväksyttävä ja tarpeellinen tavoite, mutta lukijan kannalta soisi siitä myös edettävän johonkin — ei silti välttämättä valmiisiin vastauksiin.

Rahikainen ei kirjaa pyrkimystään, mutta sitä voi arvuutella itse tekstin perusteella. Tavoitteleeko hän todellisuuden välitöntä kokemusta tyylin Zen ja ajattelemisen taito? Jotakin tuon tyylistä Rahikaisen ajattelussa on. Khrisnamurtin vaikutus näkyy hänen ajatte-

lussaan ja ei ihme — onhan Rahikainen ollut lyhyen ajan mainitun opettajan likellä. Siltä suunnaltako tulevat pyrkimykset, joiden mukaan "ajatus itsessään on aina kuollut ja käytetty. Ajatusta sellaisenaan ei tarvita. Tarvitaan vain viestejä ja ymmärryksen välittömyyttä." Tätä kautta Rahikainen uskoo saavutettavan "mielen pohjimmaisena elävän liikkeen".

Lukijana tulee tunne, että kirjoittaja tavoittelee vaivatonta mutta voimakasta ajattelua, joka samalla on välitöntä. Rahikaiselle ajattelu ei totisesti ole väline erilaisten ulkoisten päämäärien saavuttamiseen. Tässä mielessä kirjan voi hyvällä tahdolla nähdä ajattelun välineellistymisen karuna kritiikkinä.

Ajattelun maailman ristiriitaisuus näyttävätyy Rahikaisen omassa ajattelussa, mutta hän tiedostaa sen ja toteaa, että "tarvitaan jotakin muuta, jotakin tuntematonta ja tietämätöntä." Vaikka ajatus ei ole koko elämä, niin kuinka sen sivuuttaa? Välittömän kokemuksen tietä ei Rahikainen ryhdy kuvaamaan.

Kirjan sisältö ja sen tyyli ovat sen verran hataria ja raskaita, että pieni annos Rahikaista on kylliksi kerralla. Mutta mikä estää paluusta ja löytämästä joskus Rahikaisen iskelmänomaista välitöntä toteamusta: "Elämän on oltava iloista. Elämä on kaikkea muuta."

Jukka Husu

SYKSY ON ALKANUT TYÖN MERKEISSÄ

Syksyn koulutukset ovat alkaneet. Suosikiksi nousi kuvataidekoulu, josta tiedusteltiin aamusta iltaan. Opiskelijoita otettiin 20.

Kirjoittajakoulutuksen uudelle vuosikurssille otettiin 35 henkilöä, INKAan 37.

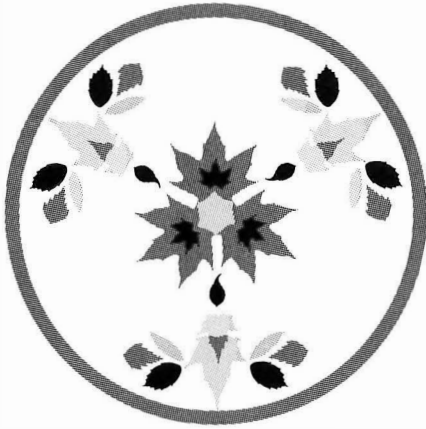
Luovan muuttumisen kurseilla on yhteensä 34 ihmistä ja Ajasta irti — pakoon todellisuuteen -kurseilla 24.

Yhteensä aikamoinen joukko opiskelijoita.

***

Timo Sandberg kirjoittajakoulutuksen toiselta vuosikurssilta on sijoittunut hienosti toiseksi SAK:n suuressa runokilvasa, johon osallistui 608 kirjoittajaa. Onnea!

PSYKOLOGIA-LEHTI

1989

Julkaisija: Suomen psykologinen seura
Tilauhinnat: jäsenilmaus 130 mk ja opiskelijat 75 mk
(sisältävät jäsenmaksun), muur (Suomi ja Pohjoismaat) 170 mk,
yhteisöt 220 mk, muur maast 220 mk
Irtanumerot 35 mk
Tilaukset: Psykologia-lehti, Mariankatu 7 C, 00170 Helsinki
Ps-tili: 9544-2

Takoja

**Antroposofian
uusia
tuulia**

**Takoja etsii uusia teitä
oman aikamme kysymysten
lähteille - ja kutsuu
sinut mukaan maailmaa
muuttamaan!**

Syyskuussa ilmestyvä kolmosnumero kertoo kuuluisia Finlandia-talon Vapaasta Forumista. * Norjalaisen, Steinerin filosofiasta äskettäin tohtoriksi väitelleen Hjalmar Heggen artikkeli käsittelee Steinerin filosofintyön suhdetta hänen henkiseen näkemiseensä. * Pentti Valkama jatkaa luontoa ja viljelyä käsittelevää sarjaansa. Tällä kertaa on tutkittavana mehiläisen, kastemadon ja lehmän tehtävä maan kokonaisuudessa. * Erkki Pirtola kirjoittaa esoteerisen maalarin Hilma af Klintin kuvista, joita on näytteillä Suomenlinnan Pohjoismaisessa taidekeskuksessa.

TILAA NYT TAKOJA LOPPUVUODEKSI JA ENSI VUODEKSI

Tarjous uusille tilaajille: numerot 3 ja 4 1988 ja vuosikerta 1989, neljä numeroa, yhteishintaan 150 mk.
Takojan tilauhinta 1989 on edelleen 110 mk.
Tilauksen voit tehdä oheisella ps-kortilla tai oheisella postikortilla, jonka voi jättää kuljetettavaksi ilman merkkiä.
Puhelintilaukset 90-642515.

**KRIITTISEN
KORKEAKOULUN
JULKAISUSARJASSA
ON TÄHÄN MENNESSÄ
ILMESTYNYT:**

- N:o 1 (1975) *INFORMAATORÄJÄHDYS*, 63 s. useita kirjoittajia: loppuunmyyty
- N:o 2 (1977) Raimo Ruottu ja Eila Sandborg (toim.) *TIEDON RAJAT*, 80 s.; loppuunmyyty
- N:o 3 (1978) Merja Ekholm (toim.) *JOOGA, MEDITAATIO, HYPNOOSI — LÄNSI-MAISIA NÄKÖKULMIA*, 64 s.; loppuunmyyty
- N:o 4 (1986) Perheentupa, Antti-Veikko: *YHTEISÖJEN YMMÄRTÄMISESTÄ. Sosiaali-pedagogisen ajattelun lähtökohtia*, 126 s.; 50 mk
- N:o 5 (1986) Turunen, Kari E.: *NÄKÖKULMA PEDAGOGIIKKAAN* 30 s.; 20 mk, loppuunmyyty
- N:o 6 (1987) Turunen, Kari E.: *TIETO JA KULTTUURI* 70 s.; 40 mk
- N:o 7 (1987) Esko Paakkola ja Asta Haapalainen (toim.) *METSÄLUONNON KAUTTA HENKISEEN KASVUUN*
Lieksan seminaarin raportti 142 s.; 60 mk
- N:o 8 (1988) Esko Paakkola ja Tuula Lindstedt (toim.) *IHMISEN LUZIFERIN JA AHRIMANIN JÄNNITTEESSÄ*
Juhlamoniste Martti Tuomolalle 29.4.1988 90 s.; 50 mk
- N:o 9 (1988) Liisa Kiesiläinen (toim.) *KEHITTYVÄ PÄIVÄKOTI. 12 raporttia päiväkotityön kehittämisestä* 64 s.; 40 mk
- N:o 10 (1988) Liisa Kiesiläinen
PÄIVÄKODIN KASVATUSKULTTUURI
132 s.; 60 mk

MONISTEITA SAA: KRIITTINEN KORKEAKOULU
Kasarmikatu 19
00130 Helsinki
puh 90-624 977